

Sombart ve *Kadro* ‘Yeniden’

Mesut Sert, Hakkâri Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-2915-4815, e-posta: mesutsert@hakkari.edu.tr.

Özet

Türk siyasal yaşamında 1930’lı yıllarda önemli etkisi olan *Kadro* dergisi, bu önemine binaen günümüze değin çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur. Çoğunlukla derginin ideolojisinin değerlendirilmesi üzerine olan bu çalışmalar, yazar(lar)ının siyasal veya ideolojik tercih(ler)ine göre *Kadro*’yu konumlandırma çabaları olarak da okunabilir. Bu çabanın, dergiye baştan atfettikleri ideolojiyi, farklı ideolojik çerçevelere göre değerlendirme şeklinde kendini göstermesi yanı sıra kimi zaman da belli bir siyasal görüşe yakınlık veya uzaklıktan hareketle bir yargılama halini aldığı söylenebilir. Dergiyi çıkaran ekibin özellikle Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev’in Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile ilişkisinden hareketle kimileri *Kadro* dergisini sosyalist bir dergi olarak nitelerken; kimileri de yine aynı ilişkiden hareketle ancak bu kez bu isimleri dönem, hain olarak niteleyerek dergiyi Kemalist ideolojiyi yerleştirmenin bir aracı olarak görürler. Bu değerlendirmelerin tamamının ortak özelliğinin, dergi veya yazarlarına ilişkin belirli bir ön varsayımdan hareket etme olduğu söylenebilir. Söz konusu ön varsayımların geçerli olmaması durumunda değerlendirmelerin hatalı olacağı açıktır. Örneğin, Şevket Süreyya ve Vedat Nedim’in TKP ile ilişkileri açık olmakla birlikte, bu ilişkinin niteliğine yakından bakıldığında onların başından beri TKP içinde farklı bir anlayışı temsil ettikleri ve bu açıdan *Kadro*’nun sosyalist olarak nitelenemeyeceğini söylemek de mümkündür. Bu örneğin farklı bir boyutu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. *Kadro* dergisini konu edinen çalışmalardan ikisi Naci Bostancı ve Mustafa Türkeş’in çalışması Werner Sombart’a ilişkin ön varsayımları ve bunun beraberinde getirdiği dergiyi konumlandırma biçimleri açısından incelenecektir. Bu çerçevede, ele alınan çalışmaların *Kadro* dergisi ile Werner Sombart arasındaki ilişkiyi *Kadro* dergisine baştan atfettikleri ideolojinin veya niteliğin bir kanıtı olarak ele aldıkları ileri sürülecektir. Bu ele alış biçiminin her iki yazarın Werner Sombart’a ilişkin sahip oldukları ön kabullerden kaynaklı olarak sınırlılıklar taşıdığı vurgulanacaktır. Werner Sombart’ın düşünsel serüvenine ilişkin açıklamalardan hareketle Naci Bostancı’nın Kadrocuların Sombart’ı bilmedikleri, Mustafa Türkeş’in ise Marksizmden etkilendikleri ve komünizm propagandası yaptıklarına yönelik suçlamalara karşı Sombart’a başvurdukları yönündeki iddialarının geçerliliği tartışılacaktır. Bu tartışma sonucunda Kadrocuların Werner Sombart’la olan ilişkilerinin Sombart’ın Marksizm anlayışının ulusal karakteri göz önüne alındığında iddia edilen aksine yoğun olduğu ve ilişkinin niteliği açısından da bir pragmatizmin söz konusu olduğu ileri sürülecektir.

Anahtar Sözcükler: Werner Sombart, *Kapitalizmin Geleceği*, *Kadro* dergisi, 1930’lar, Türk Siyasal Yaşamı.

Sombart and *Kadro* 'Once Again'

Abstract

Kadro journal, which influenced Turkish political life deeply in the 1930s, has been discussed in a number of studies until today. These studies mostly on the assessment of the ideology of journal could also be read as an effort to locate *Kadro* as regards the political or ideological preference(s) of writer(s). It could be said that this effort become a judgement and sometimes an accusation with reference to closeness or distantness of specific political view. Some people characterise *Kadro* journal as a socialist journal with reference to the relation between Turkish Communist Party (TCP) and founders of journal like Şevket Süreyya, Vedat Nedim and İsmail Hüsrev but some others characterise the *Kadro* Journal as an instrument of Kemalist ideology with reference to same relation but this time by accusing them as a betrayer. It could be said that the common trait of all these assessments are having a specific presupposition about journal and its writer(s). It is obvious that these assessments are wrong when these presuppositions are not valid. For example, although the relation of Şevket Süreyya and Vedat Nedim with TCP are known, it could be possibly said that *Kadro* was not a socialist journal with close look of the quality of this relation which has a different character. The subject of this paper is another aspect of this example. Among two of mentioned studies, Naci Bostancı's and Mustafa Türkeş's works are examined with regards to presupposition about Werner Sombart and positioning of the *Kadro* journal. In this context, one will argue that both Bostancı and Türkeş depart from the ideology or quality they attributed to the Journal when they discuss the relationship between the *Kadro* and Sombart. One can also argue that they do not comprehend fully Sombart because of their preliminary acceptance of him or their prejudice of him. Based on the explanations regarding the intellectual development of Sombart, this paper questions the validity of Bostancı's claim that the *Kadro* were not aware of Sombart and the argument that Türkeş says that the *Kadro* turned towards Sombart to deny the accusations of Marxism and propagating communism. As a result of this discussion, it will be argued that this relationship is intense when the national character of Sombart's Marxism is considered, and that this relationship had a pragmatic character could be mentioned.

Keywords: Werner Sombart, *The Future of Capitalism*, *Kadro* Journal, 1930s, Turkish Political Life.

Giriş¹

Sombart ve *Kadro* arasındaki ilişki gibi spesifik bir konuyu incelemenin, hem de hali hazırda bu ilişkiyi belirli bir düzeyde de olsa ele almış çalışmalar mevcutken beyhude bir çaba olduğu düşünülebilir. Ancak iki nedenden dolayı böylesine bir inceleme anlamlı görünmektedir. İlk olarak gerek Sombart'ın gerekse *Kadro* dergisinin önemi dikkate alındığında her ikisinin de böylesine

'özel' bir incelemeyi hak ettiği söylenebilir. İkinci olarak ise mevcut çalışmalar bir yandan *Kadro* dergisini bir bütün olarak incelediklerinden Sombart'la ilişkisini 'sınırlı' bir şekilde ele alırken; diğer yandan çoğunlukla derginin ideolojisinin değerlendirilmesi üzerine olduklarından Sombart'la derginin ilişkisini *Kadro* dergisine atfettikleri ideolojinin veya dergiyi konumlandırma biçimlerinin adeta bir kanıtı olarak kullanmışlardır.

Kadro dergisinin önemi, 1930'lu yıllar Türkiye'sini ele alan çalışmaların hemen tamamında *Kadro* dergisine verilen referanslardan açıkça görülebilir. Bir başka ifadeyle *Kadro*'ya referans vermeksizin Türkiye'nin 1930'lu yıllar siyasi ve iktisadi tarihini yazmanın güç, hatta olanaksız olduğu söylenebilir. Üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olması ve sıklıkla referans verilmesi ölçütleri açısından bakıldığında benzer şeylerin Sombart için söylenmesi güç görünmekle birlikte; Sombart'ın önemi, bugün "herkesin kullandığı bir kavram olarak kapitalizm" (Rüstow, 1941: 88) diye bir şeyden bahsediyorsak bunun başkaları yanı sıra ve özellikle Sombart sayesinde olmasında gizlidir.² Buna karşın Sombart'ın sadece Türkiye'de değil, Batı literatüründe de çok teveccüh gördüğü söylenemez. İktisadi düşünce tarihi literatüründe pek de iyi olmayan bir kişisel ve akademik şöhrete sahip olan Sombart, *magnum opus*'u sayılabilecek *Modern Kapitalizm*'den (Sombart, 1902) ziyade Yahudiler üzerine yazdıkları ve Nasyonal Sosyalizmle olan 'yakın' ilişkisi ile hatırlanır.

Kadro dergisi, yukarıda bahsedilen önemine uygun şekilde, günümüze değin çok sayıda çalışmanın konusu olmuştur.³ Büyük bir çoğunluğu derginin ideolojisinin değerlendirilmesi üzerine olan bu çalışmalar, yazar/yazarlarının kendi siyasal/ideolojik tercihlerine göre *Kadro*'yu konumlandırma çabaları olarak da okunabilir.⁴ Bu çabanın, dergiye baştan atfettikleri ideolojiyi, farklı ideolojik çerçevelere göre değerlendirme şeklinde kendini göstermesi yanı sıra kimi zaman "... belli bir siyasal görüşe yakınlığı veya uzaklığından hareketle [yargılama]" (Ertan, 1994: xiv) halini aldığı da söylenebilir. Kadrocuları "... **soğukkanlı empatik bir anlama**"⁵ çabasında olan Tekeli ve İlkin'in (2003: xi) belirttiği gibi *Kadro* dergisinin

... siyasal mücadele içinde olanlara kendi ideolojilerini sergileyebilmek ve kendi konumlarına açıklık kazandırmak için iyi bir mihenk taşı oluşturduğu söylenebilir. Örneğin, bir araştırmacı Kadrocuların sosyalist hareketten saptığı ve dönelerden oluştuğunu söyleyerek kendisinin sosyalist harekete inancı konusunda işaretler verebileceği gibi, bir başka araştırmacı da Kadro'nun otoriter yaklaşımlarını ve devletçiliğe inancını eleştirerek kendi liberalist inancını da sergileyebilecektir (Tekeli ve İlkin, 1984: ix).

Tekeli ve İlkin'in bu değerlendirmelerini *Kadro* dergisi üzerine yapılan geçmiş tarihli bazı çalışmalarda somutlaştırmak mümkündür. Bu çerçevede örneğin

Darendelioğlu (1979)⁶ *Kadro* dergisini çıkararak ekip içinde yer alan Şevket Sureyya ve Vedat Nedim'in geçmiŐte Türkiye Komnrist Partisi (TKP) ile ilişkisinden hareketle dergiyi sosyalist/komnrist nitelikli bir dergi olarak deęerlendirirken⁷; aralarında Yalçın Küçük'ün (1981; 1989) de yer aldığı kimileri ise⁸ yine aynı ilişkiden hareketle ancak bu kez bu isimleri 'dnek', 'hain' olarak niteleyerek, dergiyi Kemalist ideolojinin yerleŐtirilmesinin bir aracı olarak görür.⁹ Dergide referans verilen yazarlardan hareket eden kimilerine göre ise¹⁰ *Kadro* dergisi, faŐizmden etkilenmiş ve rejimin otoriter karakterine uygun bir yayın çizgisi izlemiŐtir.

Dergiyi konumlandırđıkları yerler farklı olmakla birlikte, bu sınıflandırma biçimlerinin tamamının gerek dergi gerekse yazarlarına ilişkin belirli bir n varsayımdan hareket ettikleri ve bunu nihai değerlendirmelerinin birer kanıtı olarak sundukları veya kullandıkları söylenebilir. Söz konusu n varsayımların 'geçerli' olmamasının ulaşılan sonucu yani dergiyi konumlandırma biçimlerini de etkileyeceği açıktır. Örneğin, Şevket Sureyya ve Vedat Nedim'in TKP ile ilişkileri açık olmakla birlikte, bu ilişkinin niteliğine yakından bakıldığında onların TKP içinde 'farklı' bir anlayışı temsil ettikleri ve bu açıdan *Kadro*'nun 'sosyalist' olarak nitelenemeyeceğini söylemek de mümkündür.¹¹

Bu rneğin farklı bir boyutu bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. *Kadro* dergisine ilişkin geçmiş tarihli çalışmalardan ikisi, Naci Bostancı (1990) ve Mustafa Türkeş'in (1999) alıŐması, Sombart'a ilişkin n varsayımları ve bunun beraberinde getirdiği dergiyi konumlandırma biçimleri açısından incelenecektir. Bunun için öncelikle Sombart'ı yerli yerine oturtma çabası olarak da değerlendirilebilecek ilk bölümde; Sombart'ın genel düşünsel serüveni üzerinde durulup, *Kadro*'da da referans verilen *Kapitalizmin Geleceği* (Sombart, 1932) zelinde değerlendirmeler yapılacaktır. Sombart'ı Türk okuyucuya, sınırlı da olsa, tanıtma amacı olan bu bölümü Sombart'ın *Kadro*'da ele alınıŐ biçimleri üzerine olan ikinci bölüm izleyecektir. Sonuç bölümünde ise yazının baŐlıęında da belirtilen Sombart ve *Kadro* arasındaki ilişkiye yönelik 'yeni' görüşler sunulacaktır.

Sombart: 'Marksizm'den Nasyonal Sosyalizme'¹²

İktisadi düşünce tarihi içinde pek de iyi olmayan bir kişisel ve akademik Őhrete sahip olan Sombart, *magnum opus*'u sayılabilecek *Modern Kapitalizm*'den¹³ ziyade Yahudiler zerine yazdıkları ve Nasyonal Sosyalizmle olan 'yakın' ilişkisi ile hatırlanır. Literatürde gerek kendisi gerekse yazdıklarının göz ardı edilmesinde etkili olmuş görünen bu unsura düŐüncesindeki 'hızlı' değişim nedeniyle değerlendirilmesindeki güçlüğü de eklemek gerekmektedir. Bütün bunlara

karşın Kuczynski (1968: 59)'nin değerlendirmesiyle o, "Almanya'nın 1890'dan 1930'lara kadar ürettiği en renkli, bukalemuna benzer ve ilginç bir akademik [kişilik]" olarak karşımıza çıkar. Öğrencilerinin aktardığına göre olağanüstü ders performansı yanı sıra yazdıklarının anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla ilginç tarihsel örnekler ve yoğun metaforlara yer veren Sombart, yazı üslubu itibariyle de dikkat çeker (Epstein, 1941: 526; Sarç, 1941: 62).

Varlıklı orta sınıf bir ailenin oğlu olarak 1863'te Ermsleben'de dünyaya gelen Sombart, deniz subayı olmayı isterken yaşadığı göz problemi yanı sıra tüberküloz bulguları nedeniyle bu idealinden vazgeçip Pisa'da ekonomi politik okumaya başlar. Bir yıllık eğitiminin ardından buradan da ayrılıp hukuk okumak üzere Berlin'e giden Sombart'ın Berlin günleri entelektüel gelişiminde önemli bir rol oynamış görünmektedir. Formel eğitiminin gereği olarak takip ettiği iktisat, siyaset bilimi, tarih ve felsefe gibi dersler yanı sıra bu dönemde bilimsel ilgilerini şekillendirmesi ve düşüncesinin oluşumunda büyük etki yaratacak olan, Schmoller ve dönemin ünlü kürsü sosyalisti Adolph Wagner'in seminerlerine de katılır (Kuczynski, 1968: 57).

Doktoraderecesini Berlin Üniversitesi'nde 1888'de Schmoller'in danışmanlığında yazdığı Roma Campagna'sı¹⁴ üzerine tezi (Sombart, 1888a; 1888b) ile almıştır. Sombart'ın bu tezi kimilerine göre "bilimsel olarak muhtemelen yazdıklarının en iyisi" (aktaran: vom Brocke, 1996: 23) olarak değerlendirilir. Tezinde Roma Campagna'sının toprak ve iklim koşulları yanı sıra üretim tekniği ve toplumsal ilişkilerini, Roma Devlet arşivinden elde ettiği birincil kaynakları sistematik ve tarihsel bir şekilde kullanarak incelemiştir. Adolph Wagner tarafından "etkileyici" olarak övülen tezi, ulaştığı sonuç açısından da önemli görünmektedir. Sombart'a göre, kırsal kesimde var olan yoksulluk doğal olmaktan ziyade siyasal olarak değiştirilebilir bir olgu olarak kabul edilmelidir. Kırsal proletaryanın aristokrat toprak sahipleri tarafından sömürsünü "kanayan bir yara" olarak gören Sombart, bunun çaresinin verili mülkiyet yapısını değiştirmeye yönelik devlet politikaları olduğunu ileri sürer (vom Brocke, 1996: 24).

Tezindeki bu değerlendirmeler Sombart'ın o dönemde Marksist olarak "damgalanmasına" neden olmuş görünmektedir. Aynı zamanda "akademik ilerlemesinin sürüncemede kalmasına da neden olan" (Sutton, 1948: 317) bu damgalanma, 1897 ile 1907 yılları arasında üniversite profesörlüğü için yaptığı altı başvurunun da Baden Grandükü tarafından, bu nedene dayalı olarak, geri çevrilmesinde açıkça görülmektedir¹⁵. Grandük Friedrich, Başbakanı ve Adalet, Kültür ve Eğitim Bakanı Wilhelm Nokk'a yazdığı ve Sosyal Demokrasi 'tehlikesine' vurgu yaptığı mektubunda ret gerekçesini açıkça belirtir. Buna göre;

Sombart ne Yüksekokul [Hochschule] öğrencilerini ne de diğer öğrencileri eğitmede yeterli değildir, çünkü o kendisini yeterli düzeyde eğitmemiştir. Sosyal Demokrasiye karşı mücadele okulda, ve yüksek okullarda başlamalıdır, Sosyal Demokrasi tehlikesine karşı savaş okullarda öğretilmelidir. Bu nedenle bir başka hoca daha uygun olacaktır. (Aktaran: vom Brocke, 1996: 40).

Roma *Campagna*'sında yazdıklarından hareketle Marksist olarak niteleyebileceğimiz Sombart söz konusu olduğunda böylesine bir sonuca ulaşmak için henüz erken olduğu söylenmelidir. Gerçekte Sombart'ın Marksizm ve Nasyonal Sosyalizm ile ilişkisi üzerine hala devam eden, sonlanmamış bir tartışma olduğu görülmektedir.¹⁶ Tartışmanın taraflarının üzerinde uzlaştıkları nokta ise onun fikirlerini çok sık değiştirmiş olmasıdır. Bu değişimin yönü konusunda ise çoğu araştırmacı onun "başlangıçta iktisadi ve sosyal meselelere Marksist bir bakış açısıyla yaklaştığını [ancak] giderek daha muhafazakâr bir konuma yöneldiği" (Kuczynski, 1968: 58) görüşüne katılır.

Onun bu düşünsel serüveninde *Campagna* çalışmasının ilk aşamayı temsil ettiği kuşku yoktur. Fakat aynı zamanda bu çalışma onun Marksizme yöneliminden ziyade gelecekteki çalışmalarında, bu çerçevede özellikle *Kapitalizmin Geleceği*'nde ileri süreceği fikirlerin temel noktalarını ilk olarak ortaya koyduğu bir metin olarak da görülebilir. Marx'la ilişkisi açısından bakıldığında *Campagna*'da Sombart, Marx ve Engels'e referans vermez, "Marx'tan ziyade Zola'nın yazıkları genç Sombart'ın sosyalizmle ilişkisini [kurmuş görünür]" (vom Brocke, 1996: 26). Bunun yanı sıra toplumsal çıkar grupları çerçevesinde kurduğu sınıflandırma Marksist bir sınıflandırma da değildir; çünkü "Sombart örneğin kiliseyi bir çıkar grubu olarak ele almış ve sınıf kategorilerini dikey kesen küçük ve sermaye yoğun büyük kiracı ve çiftçilerin önemini vurgulamıştır" (Peukert, 2012: 531). İlaveten, büyük çiftliklerin kamusallaştırılıp toprakların mirasa bağlı olarak küçük köylüler arasında yeniden dağıtılması şeklindeki önerisi onun o dönemde damgalandığı gibi Marksist ya da sosyal demokrat olması anlamına gelmeyip sadece onun "serbest piyasa mekanizmasının iflah olmaz bir muhalifi"¹⁷ olmasını gösterir. Bu sonuç aynı zamanda *Kapitalizmin Geleceği*'nde, özü değişmemekle birlikte farklı bir şekilde sunduğu düşüncesinin erken biçimini de gösterir niteliktedir.

19 yy. sonlarında Marksist olarak damgalanmasına neden olacak bir başka çalışması ise Marx üzerine olan ve *Kapital*'in üçüncü cildinin yayınlanmasının hemen ardından yayınlanan makalesidir. *Marx'ın İktisadi Sisteminin Eleştirisi Üzerine* başlıklı bu makalenin (Sombart, 1894) önemi, Alman iktisatçılar arasında Marks üzerine tartışmayı başlatmış olmasıdır. Sombart, Bernstein, Tönnies vd.'den çok daha önce bunu yapan ilk bilim adamıdır ve onun bu

makalesi diğerleri için bir model haline gelmiştir. Rosa Luxemburg ve George Lukacs'ın yorumları ile birlikte bu makale, Almandada Marx üzerine yazılmış makalelerin en iyisi olarak kabul edilir (vom Brocke, 1996: 27-28).

Bu makalede Sombart *Kapital*'in üçüncü cildinin yayınlanmasını, Engels tarafından kötü bir şekilde düzenlenmiş olmasına rağmen, entelektüel bir olay olarak görür ve makalenin özellikle değer ve artı-değer üzerine olan ikinci bölümünde zekice ve ustaca bir Marx yorumu sunar (vom Brocke, 1996: 27-28). Ona göre, değer sadece zihni bir olgudur ve gerçek eğilimler ve güdülerle uyumlu olmak zorunda değildir ve dönüşüm probleminin gerçek bir problem olmaması da bundan dolayıdır (Peukert, 2012: 535).

Makale aynı zamanda Engels'in ölümünden birkaç ay önce, 1895'te, yazdığı mektup nedeniyle de dikkat çekicidir. Övgü dolu mektubunda Engels "...Alman bir profesörün onun yazdıklarından hareketle Marx'ın gerçekte ne söylediğini anlama ve Marks'ın sisteminin eleştirisinin onu reddetmeden [ziyade] daha detaylandırmaya katkı sağlayacağını açıklama çabası [olması bakımından] bir ilktir" (aktaran: vom Brocke, 1996: 28) der.

Bu satırların Sombart'ı Marksist olarak nitelemeye yeterli olup olmadığı açık olmamakla birlikte; bu, onu muhtemelen Marx'ın çalışmasını 'tamamlamaya' teşvik etmiş olabilir. Mektubunda Engels ayrıca *Kapital*'in, kapitalizmin kökeninin gerçek tarihsel anlatımı yoluyla tamamlanması ihtiyacını belirtmesi yanı sıra Sombart'ın dikkatini, Marx'ın fikirlerinin bir doktrin olarak yorumlanmayıp bir yöntem olarak yorumlanması gerektiği gerçeğine çeker. Onların belirli dogmalardan ziyade daha ileri araştırmalar için bir yöntem yanı sıra işaretler de sağladığını söyler (vom Brocke, 1996: 28).

Takip eden yıllarda Sombart'ın çabası, temel ve öncelikli olarak, "Marx'ın çalışmalarını doğrulama, tamamlama, düzeltme, devam ettirme ve sonunda bitirme" (vom Brocke, 1996: 29) olarak görülebilir. Onun Marksist yöneliminin olduğunu göstermek için sıklıkla referans verilen *Modern Kapitalizm*'in Üçüncü cildinin önsözündeki satırların önemi de bununla ilişkilidir. 1927'de yapılan üçüncü baskıda Sombart şöyle der:

Bu çalışma Marks'ın çalışmasının devamı, ve bir anlamda, tamamlanması [dışında] hiçbir şey olma niyetinde değildir...Çalışmamdaki iyi olan herhangi bir şey [için] Marks'ın aklına borçluyum. Marx, kapitalizm hakkında ilk görkemli sözleri söyledi. Bu çalışmada, bu ekonomik sistemle ilgili son mütevazı söz söylenecektir (aktaran: vom Brocke, 1996: 61).

Bu satırlar dikkate alındığında Sombart'ın felsefi yolculuğunun başlarında Marksist olduğu söylenebilir. Fakat bu yolculuğa pek çok değişikliğin eşlik ettiği

de belirtilmelidir. Söz konusu değişikliği onun üç kitabında somut olarak izlemek mümkündür.

Sombart'ın Sosyalizm ile doğrudan ilişkili ilk çalışması, *19. yy'da Sosyalizm ve Toplumsal Hareketler*, 1896'da yayınlanır (Sombart, 1896). İsviçre Sosyal Demokrasininin lideri Otto Lang tarafından organize edilen Zürich Derslerinin sonucu olarak yayınlanan bu kitap, ilk baskıda 130 sayfalık bir kitapçık şeklindedir. Birçok baskısı yapılan ve ayrıca çeşitli dillere çevrilen¹⁸ kitap her baskıda hacim olarak genişlemesi¹⁹ yanı sıra içerik değişimine de uğrar (Sutton, 1948: 316; Kuczynski, 1968: 58). Genel olarak "ilk dokuz baskının Sosyalist harekete sempati besleyen" (Epstein, 1941: 525) bir nitelikte olduğu kabul edilmekle birlikte onun sosyalizm algısının başlangıçtan itibaren Marx'inkinden farklı olduğu da görülür. Bu farklılığı otobiyografisinde "...benim Sosyalizmin bilimsel bir temele dayanmakla birlikte...kavgacı bir [niteliktedir]...Marx'a evet derdim, fakat onun doktrininden proletaryanın ulusal topluluğa eklenmesinin mümkün olduğu gibi bir sonuç çıkarmıştım." (Aktaran: von Brocke, 1996: 38) şeklinde ifade eden Sombart, *Sosyalizm ve Toplumsal Hareketler*'in ilk baskısında bile Marx'ı ulus gibi toplulukların varlığını tanınamakla eleştirir ve ulusal farklılıkların önemine dikkat çeker. Ona göre "Sosyalist hareket, ulusal çatışmaların güçlü bir şekilde ortaya çıktığı anlarda durdurulabilir. Ardından toplumsal çatışma sessizliğe gömülmelidir, çünkü çatışan her iki tarafın varlığı tehdit altındadır... Toplumun kendine, dış düşman tehlikesine karşı bütün içsel çatışmalar artık anlamsızdır dediği bir an gelebilir" (aktaran: vom Brocke, 1996: 31).

Esas olarak ulusal nitelikleri ön plana çıkarma şeklinde özetleyebileceğimiz bu farklılıklara rağmen hala Marksist olarak düşünülse bile *Sosyalizm ve Toplumsal Hareketler*'in daha sonraki baskılarında, özellikle 1905'teki beşinci baskısında Marx'tan gözle görünür şekilde uzaklaştığı söylenebilir. Bu baskıda kapitalist gelişmenin bütünlüklü Marksist teorisini boş bir kabuk haline getiren Marksizm'in sermaye birikimi ve toplumsal yokluk teorisi [social hardship theory], iflas teorisi [the crash theory] ve yoğunlaşma teorisi gibi temel teorilerini açık bir şekilde reddetmiştir (vom Brocke, 1996: 33). Proletaryanın yaşam koşullarını tasvir ettiği 1906 tarihli bir başka çalışmasında da ulusal farklılıklara yaptığı vurgu bir kez daha görülür. Bu çalışmasında Sombart (1906) maddi koşullar yanı sıra bütün eski ideallerin yıkıldığını ve insanın yalnızlaştığını belirtir. Sosyalist gruplaşmalarda insanın aslında bu yalnızlığını giderecek topluluklar aradığını vurgulayan Sombart bu çerçevede her biri kendi ulusal mantıklarına bağlı İngiliz, Fransız ve Alman tipi sosyalizmler üzerinde durur (Peukert, 2012: 536).

1924'teki 10. Baskıda kitap iki ciltten oluşması yanı sıra başlığı da *Proletarya Sosyalizmi* (Sombart, 1924) olarak değişmiştir. Başlığından da anlaşıldığı gibi Sovyetler Birliği deneyiminin eleştirisi üzerine olan bu kitap "iğneleyici bir dile" (Epstein, 1941: 525) sahip olması yanı sıra, "genel olarak kuvvetli derecede antisosyalist, özel olarak ise anti-Marksist" (Kuczynski, 1968: 58) bir nitelik taşımaktadır. Analizinin ayırıcı yönü olarak görebileceğimiz ulusal farklılıklara yaptığı vurgu bu kitapta da izlenebilmektedir. Bu çerçevede Sombart, tarihi belirleyen iki güçten, sosyalizm ve ulusalcılık, bahisle "bir yanda besin kaynaklarının dağılımı üzerine mücadele yer alırken diğer yanda dünyada beslenme yerleri üzerine mücadele yer alır" (aktaran: vom Brocke, 1996: 32) der.

Kitabın son baskısı 1934'te *Alman Sosyalizmi* (Sombart, 1934) başlığıyla çıkar. Sombart'ın tamamen fikir değiştirmesinin ve 'karşı cepheye geçişinin' bir kanıtı olarak görülen bu kitabın onun bunaklığının bir sonucu olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte "Nazi siyasal sisteminin bir savunusu" (Epstein, 1941: 525) olduğu söylenebilir. Kendisinin de açık bir şekilde belirttiği gibi "akademik değil, siyasal" (vom Brocke, 1996: 75) bir çalışma olan *Alman Sosyalizmi*'nde yapmaya çalıştığı şeyi "bilimsel bilginin, politika için de nasıl kullanışlı olduğunu" (aktaran: vom Brocke, 1996: 75) göstermek şeklinde özetler.

Alman Sosyalizmi'nde "lider ilkesi'ni [Führerprinzip] açıkça itiraf [ederek]" (vom Brocke, 1996: 77) Nasyonal Sosyalist bir yönelimi olduğunu belirtse de kitabın birçok bölümünde çelişkiler olduğu da görülür. Kitapta ileri sürüldüğü şekliyle bir lider gereklidir ancak bu bir liderlik grubu da olabilir; ayrıca etnik ayrımcılık reddedilmekle birlikte Yahudiler yüksek profesyonellik gerektiren işlerle uğraşmamalıdır ve son olarak; ekonomi planlanmalı fakat üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet devam etmelidir şeklindeki görüşler kitapta eş anlı olarak yer almaktadır (Peukert, 2012: 537). Nasyonal Sosyalizmin yükseldiği bir dönemde Nazi siyasetinin bir parçası olmayı uman Sombart, belki de bu çelişkili ifadeler nedeniyle, Nasyonal Sosyalistlerden beklediği teveccühü görememiştir. Lider ilkesini vurgulamış olmasına karşın Nasyonal Sosyalistler Sombart'ı kendi sözcüleri olarak hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Resmi yayın organlarında açık ve vurgulu bir şekilde "sadece bir yol vardır o da liderimiz Adolf Hitlerin yoludur, Bay Profesör Sombart'ın ikinci yolu değil" (aktaran: vom Brocke, 1996: 78) diyerek ona düşlediği payeyi vermedikleri görülür.

Sombart'ın *Kadro* dergisinde de doğrudan referans verilen 'tek' çalışması *Kapitalizmin Geleceği* de bu dönemin bir ürünüdür ve *Alman Sosyalizmi*'nde ileri sürülen fikirlerle büyük ölçüde paralellik gösterir. 150 yıllık eski ekonomik

döneme karşı olmak ve iktisadın önceliği şeklinde özetlenebilecek temel çizgi her iki kitapta da benzer olması yanı sıra daha da önemlisi Sombart'ın, her iki çalışmasında da iradeli bir liderliği göreve çağırdığı görülmektedir.

İlk olarak *Para ve Kredi Ekonomisi Topluluğu'nda*²⁰ 29 Şubat 1932'de, Büyük Buhran'ın en dip noktasında, bir ders olarak sunulan ve ardından *Kapitalizmin Geleceği* başlığıyla yayınlanan bu metin, Sombart'ın Nasyonal Sosyalizmle ilişkisini göstermesi yanı sıra düşüncelerinin bir özetini de sunar niteliktedir. Kitap, *Kadro* dergisinde de ele alındığı şekliyle, planlı ekonomiye yönelik önerisi yanı sıra, belki de daha da önemlisi, iradeli liderliği göreve çağırma şeklindeki sonucu ile dikkat çekmektedir.²¹

Sombart kitabına; “ekonomi bizim ‘yazgımız’ değildir”, “ekonominin özerkliği yoktur” ve “ihtiyaçların egemenliğinden özgürlüklerinkine geçmek için” komünizmi beklememize *gerek yoktur*” (1932: 5)²² diyerek başlar. Bu cümleler kitabın devamında ileri sürülecek düşüncelerin de temel dayanağını oluşturmaktadır. Devamında ekonominin doğal bir süreç olmadığını “... insanlığın kültürel kurumlarının özgür kararları tarafından biçimleneceğini” (Sombart, 1932: 5) belirten Sombart, kitabın da başlığını oluşturan Kapitalizmin Geleceğine karar verecek olanın, “özgür iradeli/kararlı [wollender] bir insan”²³ olduğunu ve “...ekonominin veya belirli bir ekonomik sistemin geleceğinin [bu insan/insanların] takdirine [bağlı]” (Sombart, 1932: 5) olduğunu söyler.

Ona göre “ekonominin gelecek biçimi öncelikli olarak bir bilgi [Wissen] değil irade problemidir [Willensproblem]” (Sombart, 1932: 5). Sorun bu şekilde yani bilgiden ziyade irade problemi olarak ortaya konulduğunda bilimsel olarak yapılacak hiçbir şey olmadığı gibi bir sonucun ortaya çıkma olasılığına karşı Sombart, bilim adamlarının “seçenekler [Möglichkeiten], gereklilikler [Notwendigkeiten] ve olasılıklar [Wahrscheinlichkeiten]” (1932: 6) hakkında bilgi sahibi olma şeklinde yapabileceği üç şey olduğunu belirtir. Kapitalizmin mevcut durumunun tespitini yaptığı birinci bölümde esas olarak yapmaya çalıştığı da budur. Ona göre kapitalizm, iktisadi zihniyette [Wirtschaftsgesinnung], düzende [Ordnung] ve teknikte [Technik] meydana gelen değişiklikler nedeniyle yeni bir döneme girmiştir.²⁴

Kapitalizmin bu yeni dönemini daha önceki dönemselleştirme analizine referansla²⁵ “geç kapitalizm [Spätkapitalismus]” (Sombart, 1932: 11) olarak adlandıran Sombart, planlı ekonomi ile ilgili açıklamalarının da yer aldığı ikinci bölümde, “ulusal ekonomilerdeki gelecekle ilgili dönüşümler” (Sombart, 1932: 12) üzerinde durur. Bu çerçevede ulusal ekonomilerin “gelecek kurulumu ile ilgili ilgili [olası] üç bakış açısından” (Sombart, 1932: 12) – tutucu [konservativen],

gerici [reaktionären] ve devrimci-reformist [reformerisch- revolutionären] – bahseder. Ona göre “*İlk olasılık* her şeyin aynı kalması ve mevcut durumun korunması” (Sombart, 1932: 12) şeklinde iken; özellikle iş çevreleri tarafından dillendirilen ikinci olasılık ise *gerici* bakış açısıdır. Bu seçenekte esas olarak “film başa sarılır [ve] sözde serbest piyasa ekonomisinin masumiyetine geri [dönüş]” (Sombart, 1932: 13) amaçlanır.²⁶

Bu iki seçeneğin ardından ekonominin geleceğine ilişkin Sombart’ın önerisi *reformist veya devrimci* olan son seçenektir. Ona göre “gelecek, sadece ekonominin planlı bir şekilde dizayn edilmesiyle karakterize edilebilir” (Sombart, 1932: 18). “Geleceğin temel fikri” (Sombart, 1932: 18) olarak ele aldığı *Planlı ekonomi* kavramı ile ilgili açıklamaları kitabın takip eden alt bölümünde yapar. *Kadro* dergisinde de referans verilen bu bölümde Sombart, planlı ekonomiyi “vahşi, kaotik, düzensiz, plansız ve anlamsız ekonomi” (Sombart, 1932: 19) ile karşıtlığı içinde ele alır. Bu çerçevede Planlı ekonomi kavramı ile “mutlaka ilişkili” (Sombart, 1932: 19) üç özelliği vurgular. Bunlar; “kapsayıcılık [Umfassendheit], değişmezlik/istikrar [Einheitlichkeit] ve çeşitlilik[tir] [Mannigfaltigkeit]” (Sombart, 1932: 20).

Kapsayıcılık veya *bütünlük* açısından Sombart, ekonominin üretim, dolaşım, dağıtım ve tüketim olarak ayrıştığı için “planlama[nın] *bütün* bu alanları, özellikle tüketimi [kapsaması]” (Sombart, 1932: 20) gerektiğini ileri sürer. Fakat bunun, “yediğimiz her bir kaşık çorbanın bize planlı bir şekilde dağıtılması” (Sombart, 1932: 21) anlamına gelmediğini, “her bütünlüklü planlamada, özellikle tüketim alanında [kişilerin] ne istiyorlarsa yapabilecekleri serbest alanlar [olduğunu]” (Sombart, 1932: 21) vurgular.

Mükemmel bir planlı ekonominin sahip olması gereken bir diğer özellik olan “*değişmezliğin/istikrarın...planlamanın bir yerden başlaması*” (Sombart, 1932: 21) anlamına geldiğini belirten Sombart bu çerçevede planlama açısından planı yapan otoritenin önemi üzerinde durur. Ulusal ve uluslararası kurumlar arasında ayırım yapan Sombart, ulusal kurumlara özel bir önem verir. Ona göre o dönem Milletler Cemiyetinin yapısı ve doğası gereği “planlama açıkça uluslararası kurumlarca yapılmamalı[dır]” (Sombart, 1932: 21) ve planlamanın başlayacağı yerin ulusal olması gerekir. Onun sözcükleriyle “... planlı ekonominin ulusal ekonomi olması gerektiği gibi ulusal ekonomi mutlaka planlı ekonomidir” (Sombart, 1932: 22). Bu kapsamda ayrıca planlamanın ekonomik hayatı düzenleme yoluyla hem üretici hem de tüketiciler açısından bireysel özgürlüğü ortadan kaldıracağı şeklindeki bir yanlış anlaşılmanın da altını çizen Sombart, gerçekte “ne üreticiler ne de tüketiciler[in] günümüzde bütünüyle özgür [olmadıklarını], bir yandan ‘piyasanın’ diğer yandan rekabetin

gereklere tarafından [sınırlandıklarını]” (Sombart, 1932: 22) belirtir. Eğer “devlet düzenleme amacıyla müdahale etmezse...sadece kar için üretilen şeyler[in] piyasaya [geleceğini]” (Sombart, 1932: 22) vurgular.

Planlı ekonominin üçüncü önemli özelliği olan *çeşitlilik* konusunda Sombart esas olarak planın ülkelerin özgül koşullarını dikkate alması gerekliliği üzerinde durur. Bu çerçevede Sombart “bütün ekonomiler için müşterek bir plan geliştirmeye [çalışmanın] apaçık çılgınlık” (Sombart, 1932: 23) olduğunu belirtir. Ona göre plan, “ekonomilerin mutlak ve göreceli *boyutlarını*” (Sombart, 1932: 24), “ülkelerin farklı *toplumsal yapılarını*” (Sombart, 1932: 24) ve son olarak “...ülkelerin *ulusal karakterlerini, kültürel seviyelerini ve bütün tarihlerini*” (Sombart, 1932: 25) dikkate alınmalıdır.

Sombart’ın planlı ekonomisinde özel ve kamu kesimi bir arada uyum içinde yer alır. Ona göre “hiçbir şey planlı ekonomiyi, örneğin kamu ekonomisi [öffentlicher Wirtschaft], kamu girişimciliği [Gemeinwirtschaft], devlet kapitalizmi [Staatskapitalismus] veya kolektivizm [Kollektivismus] ile eş [görmekten] daha yanlış değildir” (Sombart, 1932: 25). Kendi önerisi ile Sovyet tarzı planlama arasında kesin bir ayırım çizen Sombart “...her mükemmel planlı ekonomi[nin]... çeşitli ekonomik biçimlerin ve sistemlerin bir arada bulunması ve kenetlenmesi” (Sombart, 1932: 27) gerektirdiğini ileri sürer. Öngördüğü planlı ekonomide “özel mülkiyet ve piyasa ekonomisi...kooperatif ve kamu veya devlet sektörü[nün]” (Sombart, 1932: 28) de bulunacağını ve “iktisadi hayat içinde her zaman kapitalist biçim içinde en iyi şekilde çözülebilecek birçok [sorun] olduğundan geniş ölçüde kendine yeterli kapitalist girişimin [Unternehmung] de ihmal edilemeyeceğini” (Sombart, 1932: 28) vurgular.

Planlama ile ilgili olarak Sombart’ın vurguladığı son bir nokta ise kendisinin “*tam/bütünlüklü plan* [Gesamtplan]” (Sombart, 1932: 32) olarak adlandırdığı ve esas olarak “kamu otoritelerinin *otoriter müdahaleleri[ni]*” (Sombart, 1932: 30) içeren doğrudan veya dolaylı düzenlemeler sayesinde dev kapitalist firmaların oluşmasının engellenebileceğidir. Bu çerçevede Sombart, doğrudan düzenlemelerin “en radikal ve kimi durumlarda kaçınılmaz olanı[nın] ekonominin bütün sektörlerinin devletleştirilmesi [Verstaatlichung]” (Sombart, 1932: 30) olduğunu belirtirken; daha az şiddetlisinin bazı ekonomik faaliyetlerin tekelleşmesi, kontrolü ve lisansa bağlanması, en hafifinin ise üretimin belirli bir kolunun sübvansede edilmesi olduğunu söyler. Dolaylı müdahaleler kapsamında ise akılcı vergi politikaları, amaca uygun ticaret politikaları, zeki parasal politikaları gibi politikaları sayar (Sombart, 1932: 30-31).

Ülkeler arası iktisadi ilişkileri ele aldığı üçüncü bölümdeki temel düşüncesi ise “Dünya savaşı öncesinin diğer güzel şeyleri gibi ‘beyaz ırkın [Rasse] dünya

üzerindeki kuralları[nın]' [tıpkı] 'serbest ticaret' gibi en nihayetinde sona [erdiği]" (Sombart, 1932: 39) şeklinde özetlenebilir. Bunun kaçınılmaz olarak "dönemin moda sözcüklerinden olan *otarşi*[yi]" (Sombart, 1932: 39) beraberinde getirdiğini söyleyen Sombart otarşinin "bütün uluslararası ilişkilerden mahrum olmak anlamına gelmek zorunda [olmayıp]...herkes için daha az otonomi anlamına [geldiğini]" (Sombart, 1932: 40) söyler. Özellikle "benzer ekonomik koşullara sahip küçük ekonomilerin iktisadi bloklar şeklinde birleşmeleri [olasılığının]" (Sombart, 1932: 40) her zaman var olduğunu belirten Sombart; Almanya somutunda ise mevcut durumun otarşinin çok uzağında olduğunu söyler. Almanya için yüzyıl öncesinde olduğu gibi kendi kendine yeter bir halde olmanın güç olması nedeniyle "ulusal bağımsızlık amacını gerçekleştirmenin yolu olarak *yeniden tarımsallaşma*'yı" (Sombart, 1932: 44) önerir. Kendi sözcükleriyle bu "bizim [Alman] ekonomimizin yurtiçi inşasında hayati derecede rol oynar görünmektedir" (Sombart, 1932: 44).

Kapitalizmin Geleceği'ni aşağıdaki *Kadro* dergisi değerlendirmemiz açısından önemli kılan asıl nokta Sombart'ın kitabın son bölümünde yer alan açıklamalarıdır. Bu bölümde Sombart çabasını "genelde iktisadi hayatın özelde ise kapitalizmin gelecek biçimine [yönelik] imkânlar, gereklilikler ve olasılıklar" (Sombart, 1932: 44) hakkında bilgi vermek olarak özetler. Bu gelecek biçime şeklini verecek olanın "iktisadi veya başka rasyolar[dan ziyade] temelde kendi geleceklerine karar verecek kişilerin irrasyonel *ideolojik tutumları [weltanschaulichen Einstellung]*" (Sombart, 1932: 44-45) olduğunu belirtir. Sombart'a göre bu süreçte önemli olan tek şey insanların özgür kararları ve onların iradeleridir. Kendi ifadesiyle; "İktisadi hayatı yeniden düzenlemek için kararlı iradenin hamili [Träger] farklı olabilir: Lenin, Kemal Paşa, Mussolini örneklerinde olduğu gibi bireysel bir irade olarak ortaya [çıkabileceği gibi]; kolektif bir irade de olabilir....türü ne olursa olsun bu irade *güçlü [stark]*, *tek tip-azimli [einheitlich-zielbewusst]* ve *ileri görüşlü [klarsichtig]* olmalıdır" (Sombart, 1932: 45). Bir vatandaş olarak ülkesinin "böyle bir iradenin lütfuna mazhar olmasını dilediğini" belirten Sombart (1932: 45), "çünkü biliyoruz ki o olmaksızın kaosa düşeriz" der.

***Kadro*'da Sombart'ın Ele Alınışı: Bir Değerlendirme**

1930'lı yıllar Türkiye'sinin siyasi ve iktisadi tarihini ele alan çalışmaların hemen hemen tamamının temel başvuru kaynaklarından olan *Kadro* dergisinin basit bir matbuat faaliyeti olmanın çok ötesinde bir anlamı olduğu tartışmasıdır. Derginin günümüze değin çok sayıda çalışmanın konusu olması da bu görüşü doğrular niteliktedir. Çoğunlukla derginin ideolojisinin değerlendirmesi üzerine olan bu çalışmalardan ikisi, Naci Bostancı ve Mustafa Türkeş'in çalışması²⁷, *Kadro* ile Sombart arasındaki ilişkiyi 'sınırlı' da olsa ele alan çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu iki çalışmaya genel olarak bakıldığında; Sombart ve *Kadro* arasındaki ilişkiyi belirlerken Sombart'ı *Kadro* dergisini konumlandırma çabalarının bir kanıtı olarak kullandıkları söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Bostancı'nın, *Kadro* dergisini Marksist alt yapı-üst yapı analizine bağlı olmaları nedeniyle Marksist olarak niteleyip bunun eleştirisinde Sombart ismini zikrederken; Türkeş'in, *Kadro* ideolojisinin eklektik bir yapıda olduğunu kanıtlama çabasının bir uzantısı olarak Sombart'a başvurduğu görülmektedir.

Kadro dergisi ve Kadrocuları, fikirlerinin eleştirilebilmesine rağmen; “son dönem fikir tarihimizin mühim zenginliklerinden” biri olarak gören Bostancı (1990: iii), *Kadro*'yu 1929 Buhranı sonrasında bütün dünyada gözlenen devletin ekonomiye artan müdahalesi ve bu çerçevede İtalya ve Almanya örneklerinde olduğu gibi ülkelerin otoriter idarelere doğru yöneldiği bir bağlama yerleştirir. Kadrocuların “bazı aydınlar arasında müdahaleci, totaliter ve kolektivist sistemlere eğilimler[in] [yaygınlaştığı]” (Bostancı, 1990: 3) bir dönemde ortaya çıktığını söylerken; aynı zamanda bu aydınların kadrocular olduğunu açıkça belirterek, onları bu sıfatlarla niteler. “Elitist düşüncelerin bir ürünü” olan *Kadro* ve Kadrocular onun değerlendirmesine göre; “cemiyet yapısında zora dayalı hızlı bir değişmeyi [öngörmesi]” yanı sıra “halkı cahil bir kütle” olarak görür (Bostancı, 1990: 12-13). Bostancı'nın *Kadro* eleştirisini esas olarak bu zemin üzerine kurduğu söylenebilir.

Eleştirisinin temel hareket noktası ise Kadrocuların “Marksist düşüncenin eğitiminden geçmiş kişiler” (Bostancı, 1990: 15) olmasıdır. Bostancı'nın, Kadrocuların Marksist geçmişlerinin iki noktada etkili olduğunu düşündüğü söylenebilir. İlk olarak bu geçmişlerinin onları “tezlerini bir ‘ideoloji’ haline getirme gibi bir zaafa...” (Bostancı, 1990: 5) sürüklediğini ileri sürer. Bunun bir zaaf olmasını, “Kadrocuların kendileri dışında ileri sürülen fikirlere...karşı katı bir aydın bağınazlığı” (Bostancı, 1990: 17) içinde olmaları ile ilişkilendirir. Bu bağınazlık onların “kendi kıymet hükümlerinden örülü bir ideoloji peşinde koşmaları” (Bostancı, 1990: 42) sonucunu getirmiştir ki Bostancı açısından Kadrocuların iki temel yanlışından birisi budur. Diğeri ise yine bununla ilişkili olarak, Kadrocuların siyaseten “azlık bir kadroya dayanmak isteyişleri[dir]” (Bostancı, 1990: 42). Ne adına olursa olsun yönetimin azlık bir kadronun eline bırakılamayacağını belirten Bostancı, “azlık kadroların her zaman için bir diktatoryaya dönüşmesi ihtimali[nin] mevcut” (Bostancı, 1990: 41) olduğunun altını çizer.

Kadrocuların Marksist geçmişlerinin etkili olduğunu düşündüğü ikinci nokta ise, kendisi açık bir şekilde belirtmese de Marksizmin ekonomik belirlenimcilikle malul olması ile ilgilidir. Bostancı'ya göre; “Kadrocular inkılapların sosyo-

kültürel boyutlarından ziyade ekonomik boyutu üzerinde durmuşlar... [daha da önemlisi] bütün konular[ı] ekonomik ağırlıklı olarak ele almışlardır” (Bostancı, 1990: 42). Oysa ona göre “[m]esele sadece bir ‘iktisat ideolojisi’ oluşturmak olsa bile, iktisadi olmayan unsurlarla bağlantılarının en azından belirtilmesi gerekirdi. Çünkü iktisadi gelişme bütün toplumlarda iktisadi olmayan unsurlarla iç içedir ve birbirini etkiler. Dini, estetik, kültürel, sosyal kıymetler, iktisadın soyut rakamları üzerinde onların kıymetlerini değiştirecek etkiler yapar” (Bostancı, 1990: 43).

Bostancı, bu değerlendirmesini başkaları yanı sıra Sombart’a dayandırır ve Sombart ismini bu noktada zikrederek; “İktisadi hayatı belirleyen unsurların sadece iktisadi unsurlar olmadığı, sadece ‘üretim unsurları ve biçimleri’ ile iktisadi hayatın açıklanamayacağı gerçeği kadrocular zamanında da biliniyordu. İddialı bir ideoloji vazetmeye çalışanların sahalardaki literatürü de – mesela Maks Weber, Werner Sombart – iyi bilmeleri [gerektiğini]” (1990: 43) ileri sürer.

Bostancı’nın, Kadrocuların Sombart’ı bilmemelerinden hareketle – ki bilmeleri gerekirdi – kendilerini iyi hazırlamadıkları yönündeki bu iddiası ilk olarak Mustafa Türkeş tarafından da eleştirilir²⁸. Türkeş’e göre “Bostancı’nın Kadrocuların Werner Sombart’ı bilmeleri gerektiği iddiası...gariptir” (1999: 51). Yakup Kadri²⁹ hariç *Kadro* yazarlarının hepsinin Sombart’ın çalışmalarından haberdar olduğunu kanıtları ile birlikte sunan Türkeş (1999: 51), “Bostancı’nın savının tutarlı [olmadığını,]...ileri sürdüğü bu iddia ile kendisinin *Kadro* dergilerini ayrıntılı bir şekilde okumadığını [gösterdiğini]” belirtir.

Mustafa Türkeş’in Bostancı’ya ilişkin bu değerlendirmeleri, özellikle Bostancı’nın *Kadro* dergisini ayrıntılı bir şekilde okumadığı iddiası geçerli görünmektir. Dergi sayfalarında yer alan dolaylı referanslar³⁰ bir yana sıradan bir okuma ile 1932 tarihli 5. sayıda Sombart’a verilen doğrudan referansının (Tör, 1932) görülmemesi imkânsızdır. Sombart’ın *Kapitalizmin Geleceği* başlıklı çalışmasının *Kadro*’nun görüşlerini doğrulayan niteliğinin ön plana çıkarıldığı bu yazıyı görmeyen Bostancı’nın, Kadrocuların ekonomik hayat üzerine görüşlerini incelerken kullandığı bazı argümanların Sombart’ın bahsi geçen kitabında ileri sürdüğü görüşlerle paralellliğini fark etmemesi doğaldır. Örneğin Kadrocuların ferdi teşebbüs ile ilgili “...ferdi teşebbüsün hakim olduğu bir yerde sermaye belirli ellerde birikirken cemiyetin geri kalan kısmı[nın] koyu bir yoksulluğa terk [edileceği]...özel sektör[ün] bu sermayeyi ülke yararına değil, kendi yararına [kullanacağı]” (Bostancı, 1990: 73) şeklindeki itirazları Sombart’tan etkiler taşımaktadır.³¹ Ayrıca ferdiyetçiliğe karşı batı cemiyetlerinin sosyalizm şeklindeki tepkilerinin tersine “kadrocular[ın] kendi devletçiliklerinin böyle bir tepkiden doğmadığı kanaatinde” oldukları ve “kadrocu devletçiliğin ana prensipleri[nin]

Türk cemiyetinin ihtiyaçlarından ve şartlarından [çıkarılacağına]" (Bostancı, 1990: 74) yönelik fikirleri Sombart'ın planlamaya ilişkin görüşlerini Sovyet tarzı plandan ısrarla ayırması ve onun çeşitlilik olarak belirttiği planlı ekonominin ülke özelliklerini dikkate alması gerektiği yönündeki görüşlerinin bir tekrarı niteliğindedir.

Bostancı'nın *Kadro* dergisini ayrıntılı bir şekilde incelemeye kadar geçerli bir diğer nokta ise *Kadro* dergisine yönelik Weber ve Sombart'ı bilmedikleri eleştirisini Ülgener (2006) ve Eröz (1983)'den yaptığı alıntılara dayandırmasından da görülebileceği gibi, Sombart konusundaki bilgisinin 'dolaylı' olduğudur. Ülgener'in iktisadi kategorilerin mekanik bir düzlemde ziyade merkezinde 'yaşayan insan'ın olduğu bir çerçevede ele alınması gerektiğine yönelik görüşleri ile Eröz'ün Marksizmin klasik alt yapı-üst yapı analizlerinin hukuk, siyaset ve özellikle din gibi üstyapı kurumlarına atfettikleri cılız tesire yönelik eleştirilerinde Sombart'a yaptıkları atıflarla yetinen Bostancı aslında literatürde yaygın olan yüzeysel bir okuma ile Sombart isminin Weber ile birlikte adeta otomatik olarak anılması eğilimini devam ettirmiş görünmektedir.

Buna karşın Türkiye muhafazakâr ve liberal geleneğinde yaygın olarak başvurulan, Weber'in *Protestan Ahlakı*'nda (Weber, 2002) ileri sürdüğü tezlere dayalı Marksizm eleştirisini *Kadro* eleştirisinin dayanağı olarak kullanan Bostancı'nın 'dolaylı' olan Sombart bilgisinin, kullandığı bağlam itibarıyla 'yanlış olmadığı' söylenebilir. Sombart'ın düşünce ve yöntemini Türkiye'de ilk ve layıkıyla kullanan kişi olarak Ülgener'in zihniyet dünyasına yönelik araştırmaları Marksizmin iktisadi belirlenimciliği karşısında güçlü alternatif açıklama biçimlerinden biri olması açısından değerlidir³². Bu kıymetin farkında görünen Bostancı'nın Ülgener'in bu alandaki temel eseri olan "İktisadi İnhitah Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri"nden (Ülgener, 1951) ziyade "Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler"'e (Ülgener, 2006) referans vermesi belki de kitabın başlığının Ülgener'in bu konumunu daha açık bir şekilde ima etmesi ile ilişkilidir³³.

Mustafa Türkeş'in *Kadro*'da Sombart'ın ele alınışına ilişkin kendi değerlendirmesi ise Kadro Hareketinin ideolojisinin eklektik olduğu iddiası ile ilişkili görünmektedir. *Kadro* yazarlarının "farklı kaynaklardan gelen fikirlerden [etkilendiklerini]" belirten Türkeş (1999: 99) bu farklı kaynaklardan biri olarak Sombart'a başvurur.³⁴ Ona göre "Kadrocular için, Sombart'ın çalışmalarının referans verilebilecek 'en iyi' kaynaklardan birisi olduğunu ileri sürmek mümkündür" (Türkeş, 1999: 119). Bu iddiasını ise "Kadro yazarlarının komünizm propagandası yaptıklarına yönelik suçlamalara karşı kendilerini [koruyabilme] ve Marksizmle özdeşleştirilmelerini [önleme]" (Türkeş, 1999: 119) ihtiyaçlarına dayandırır.

Türkeş'in değerlendirmesine göre (1999: 119); "...Sombart *erken dönem çalışmalarında* Marksizm'den etkilenmiş olmakla birlikte, sonraki çalışmalarında *anti-Marksist* fakat Marksist görüşleri ciddi düzeyde eleştiren bir akademisyen olarak ortaya çıkmıştır".³⁵ Sombart'a ilişkin bu değerlendirmenin, Sombart hakkında ayrıntılı bir bilgi gerektirmeksizin basit bir okumayla bile, 'sorunlu' olduğu söylenebilir. Cümle aslında Türkçe anlam açısından biri açık, diğeri biraz muğlak iki şeyi ima etmektedir. Açık olan, Sombart'ın erken dönem çalışmalarında Marksizmden etkilenmesine rağmen sonraki çalışmalarında anti-Marksist olduğu iken; muğlak olan anti-Marksist bir kişinin Marksist görüşleri ciddi düzeyde eleştirmesini beklemekten daha doğal bir şey olmayacağına göre neden iki cümlenin fakat ile bağlandığıdır. Anlamayı güçleştiren bu sorun Türkeş'in bir başka çalışmasına referansla çözülebilir. Buna göre Türkeş'in söylemeye çalıştığıın "...Sombart hem Marksist hem de Marksist olmayanlar [non-Marxist] tarafından Marksist olmayan, fakat Marx'ın saygı duyulan bir eleştirmeni olarak görülür" (1998b: 101) şeklinde olduğu söylenebilir.³⁶ Bu iki çalışması bir arada ele alındığında Sombart'la ilgili bir önceki bölümdeki açıklamalarımız ışığında, Türkeş'in erken tarihli çalışmasındaki Sombart'la ilgili değerlendirmelerinin daha 'kabul edilebilir' olduğu söylenebilir.³⁷

Türkeş'in Sombart'la ilgili yukarıdaki değerlendirmesinde 'sorunlu' olan ve Sombart'la ilgili bir tartışmayı gerektiren diğer nokta ise Sombart'ın "*erken dönem çalışmalarında* Marksizmden etkilenmiş [olması]" iddiasıdır. Türkeş'in "Kadro yazarlarının komünizm propagandası yaptıkları yönündeki suçlamalara karşı kendilerini koruyabilmek ve Marksizmle özdeşleştirilmelerini önlemek için, Sombart'ın *bu çerçeveye uyan erken dönem çalışmalarına büyük ilgi göstermiş oldukları* anlaşılmaktadır"³⁸ (1999: 119) şeklindeki değerlendirmesinden hareketle bu iddiayı *Kadro* ile Sombart arasında kurduğu ilişkinin temeli olarak ele aldığını söyleyebiliriz.

Sombart'ın erken dönem çalışmalarında Marksizmden etkilendiği konusunda gerek bir önceki bölümde Sombart'la ilgili açıklamalardan gerekse Türkeş'in bu çerçevede başvurduğu kaynaklardan³⁹ da görüleceği gibi hiçbir kuşku yoktur. Sorun, erken dönemin hangi zaman dilimini kapsadığı ve bu dönemin eserlerinin neler olduğu yanı sıra *Kadro*'da doğrudan referans verilen tek eser olan *Kapitalizmin Geleceği*'ni bu çerçevede nereye yerleştireceğimiz ile ilgilidir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkeş'in net bir erken dönem tanımlamasında bulunduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Türkeş'in açıklamalarından erken dönemden kastının I. Dünya Savaşı öncesinde yazdıkları olabileceği gibi, *Alman Sosyalizmi*'nden [1934] önceki dönem yazıları olabileceği de söylenebilir. Bu durum yukarıda Türkeş'ten yapılan iki alıntının aslında birbiri

ile çelişmesinden de görülebilir. Türkeş'in bu yazdıklarından hareket ettiğimizde Sombart "erken dönem çalışmalarında Marksizmden etkilenmiş" ise Kadro "Marksizmle özdeşleştirilmelerini önlemek için Sombart'ın bu çerçeveye uyan erken dönem çalışmalarına [neden] ilgi [gösterebilir?]" sorusu yanıtız kalmaktadır.

Çalışmanın bütününe bakıldığında, gerçekte Türkeş'in farklı bağlamlarda kullandığı iki erken dönemden bahsettiği söylenebilir. İlk bağlam olarak Türkeş, *Kadro* dergisi ve yazarlarının Marksist olarak damgalanmalarını önleme önceliklerinden hareket etmiş görünmektedir. Bu çerçevede, her ne kadar hangi zaman dilimini kapsadığını belirtmese de Sombart'ın Marksizmden etkilendiği dönemi erken dönem olarak ele alıp dergide referans verdikleri *Kapitalizmin Geleceği*'ni sonraki dönem, yani anti-Marksist döneminin bir ürünü olarak gördüğü düşünülebilir. Böylesine bir değerlendirme, önceki bölümde Sombart'la ilgili yapılan açıklamalarla da tutarlıdır. Sombart'ın Marksizmle ilişkisi ve fikirlerinin değişimini somut olarak izleyebileceğimiz 19. yy'da *Sosyalizm ve Toplumsal Hareketler*'in geçirdiği dönüşümden hareketle, her ne kadar başlangıçtan itibaren farklı olsa da 1924 tarihli 10. baskıdan itibaren – ki başlık *Proletarya Sosyalişmi* halini almıştır – Marksizm anlayışında bir dönüşüm olduğu ve anti-Marksist bir konuma yerleştiği söylenebilir. Bu açıdan, *Kapitalizmin Geleceği* metni bu dönemin, yani erken olmaktan ziyade geç dönemin, bir ürünü olarak görülebilir.

İkinci bağlam olarak ise Türkeş *Kadro* dergisinin Nasyonal Sosyalişimle muhtemel ilişkisinden hareket etmiş, böyle bir ilişkinin geçerli olamayacağını göstermeye çalışmış görünmektedir. Bu çerçevede ise *Alman Sosyalişim*'nin yayınlanmasını milat olarak bundan önceki dönemi erken dönem olarak belirlediği söylenebilir. Türkeş'in devamındaki açıklamalarından hareketle bu bağlamın onun açısından 'daha geçerli' olduğu ileri sürülebilir. Türkeş'e göre; "*Kadro* yazarları, Sombart'ın Hitler'e ideoloji üretmeye kalkıştığını tesbit etmiş olmaları halinde, kuvvetle muhtemeldir ki, kendilerini Sombart'tan uzaklaştıracak ifadeler kullanırlardı... Bu durumda, *Kadro* yazarlarının Sombart'ın erken dönem çalışmalarını dikkate aldıklarını fakat son dönem çalışmalarını dikkatle izlemediklerini ileri sürmek mümkündür"⁴⁰ (1999: 120-121). Bu değerlendirmeden hareket edildiğinde ise *Kapitalizmin Geleceği*'nin bu kez erken dönemin ürünü haline geldiği görülmektedir.

Türkeş'in *Alman Sosyalişim*'ni milat olarak alıp Sombart'ın 1934'ten önceki bütün çalışmalarını erken dönem olarak değerlendirmiş olmasını doğrulayan bir başka ifadesi ise "Sombart'ın faşist düşüncelerini sergileyen *A New Social Philosophy* [ki *Alman Sosyalişim*'nin İngilizce çevirisinin başlığıdır] adlı kitabının Almanca ilk baskısının Temmuz 1934'te yayınlanmasından yaklaşık altı ay

sonra [Aralık-Ocak 1934] *Kadro* dergisinin yayınının durdurulması ve Kadro yazarlarının bu konuya sonraki yıllarda değinmemelerinden dolayı, Sombart'ın son dönem çalışmalarına ne tür bir tepki gösterdiklerini analiz [etmenin mümkün olmayacağı]"⁴¹ (1999: 121) şeklindedir.

Buiddiayıgeçersizkılmapotansiyeliolan,Alman*Sosyalizmi'*ninyayınlanmasından kısa bir süre sonra Ekim 1934'te Şevket Süreyya'nın, İsmail Hüsrev'in *Türkiye Köy İktisadiyatı* kitabı ile ilgili kaleme aldığı değerlendirme yazısında Sombart'a verdiği referans konusunda ise Türkeş, genel geçer açıklamalarda bulunmuş görünmektedir. Aydemir'in bu yazısında "...Tökin'in metodolojik yaklaşımının Sombart'ınkiyle benzerlikler gösterdiğini ve her ikisinin de istatistiklere dayalı analizler yaptığını [belirttiğini]" (Türkeş, 1999: 120) söylemekle yetinen Türkeş, Tökin somutunda aslında *Kadro*'nun Sombart'ın erken dönem çalışmalarına referans verdiği iddiasını, açıkça belirtmese de bir kez daha tekrarlamış olmaktadır.

Ancak, söz konusu değerlendirmesine yakından bakıldığında Aydemir, Türkeş'in de ileri sürdüğü gibi İsmail Hüsrev ile Sombart arasında yöntemsel bir paralellik olduğunu belirtmekle birlikte; bunu "istatistiklere dayalı analizler yapma"nın ötesinde⁴² ve daha da önemlisi her ikisinin de "zihniyet" üzerinde durmuş olmalarına dayandırır. Türkeş'in de referans verdiği yazısında Aydemir açıkça şöyle der:

İsmail Hüsrev Bey diyalektik- materyalist bir telâkki tarzı ile mevzuunu tetkik ve terkip etmiştir. Buna saf ve tam marksist diyemiyoruz, çünkü İsmail Hüsrev Beyin marksizmi üstünde muasır Alman usucülüğüne, bilhassa Zombart'ın metot ve teknik bakımından büyük ve bariz tesirleri vardır. Zombart'ta ise içtimai zihniyet fikri ve bu fikrin bilmukabele istihsal tekniğine ve nizamına olan tesiri marka nazaran daha hâkim bir rol oynar. Bu telâkki İsmail Hüsrev Beyde de bir metot unsuru olarak alınmıştır (1934: 37).⁴³

Diğer yandan Türkeş'in de 'biraz eksik olmakla birlikte' referans verdiği Aydemir'in Tökin'in kitabı üzerine bu değerlendirmesinin Tökin'in kendisi tarafından pek de paylaşılmadığı söylenebilir. Tökin, kendi yaklaşımının Sombart'tan etkilenmekle birlikte iktisadi zihniyet ile teknik arasındaki ilişkinin yönü açısından aralarında farklılıklar olduğunu vurgular. Tökin'e göre;

Bizi bu tarifimizle 'W. Sombart'tan ayıran nokta, istinat ettiğimiz hareket noktasıdır. 'Sombart' sistemde ilk ve ana unsur olarak İktisadî zihniyeti almaktadır. Bütün tekniği, bütün içtimaî nizamı, 'İktisadî zihniyetin' 'İktisadî ruhun' (Wirtschaftsgeist), bir eseri telâkki etmektedir. Kanaatınca, İktisadî ruh, gayesine varmak için muayyen bir teknik kullanmakta ve muayyen bir nizam kurmaktadır. Halbuki biz burada ilk olarak insanın tabiatla münasebetini ve ana unsur olarak ta bu münasebette mutavassıt rolü oynayan tekniği alıyoruz. İçtimaî

münasebetlerin heyeti mecmuası olan nizamı ve devrin ruhunu, sistemin maddî münasebetlerinin bir neticesi telâkki ediyoruz. ‘Sombart’, sistemden diğer bir sisteme intikalın sebeplerini İktisadî ruhun dialektik yani mütezat inkişafında ayırıyor. Halbuki devrin ruhu, zihniyeti, ideolojisi, maddî maişetimizi istihsal etme faaliyetlerimizin bir fonksiyonudur” (1990: 18).⁴⁴

Tökin’in bu ifadelerinin, yayınlandığı tarih dikkate alındığında, Türkeş’in (1999: 120) “*Kadro* yazarları[nın], Sombart’ın Hitler’e ideoloji üretmeye kalkıştığını tesbit etmiş olmaları halinde... kendilerini Sombart’tan uzaklaştıracak ifadeler kullanırlardı” iddiasını geçersiz kılma potansiyelinin çok yüksek olmadığı açıktır.⁴⁵ Ancak bu ifadeler, Türkeş’in bir başka iddiası açısından anlamlı görünmektedir. Türkeş, yukarıda da belirttiğimiz gibi *Kadro* yazarlarının “komünizm propagandası yaptıkları yönündeki suçlamalara karşı kendilerini koruyabilmek ve Marksizmle özdeşleştirilmelerini önlemek için Sombart’ın bu çerçeveye uyan erken dönem çalışmalarına büyük ilgi göstermiş oldukları anlaşılmaktadır” (1999: 119) iddiasında da bulunur. *Kadro*’nun önemli yazarları arasında yer alan Tökin’in aktarılan görüşlerinin Türkeş’in bu iddiası ile çeliştiği söylenebilir. Tökin (1990: 18), Sombart’tan, özellikle onun iktisadi zihniyet ile ilgili açıklamalarından etkilendiğini belirtmekle birlikte; zihniyetin “maddî maişetimizi istihsal etme [faaliyetinin] bir fonksiyonu” olduğunu belirterek aslında klasik Marksist altyapı üstü yapı analizlerine bağlı olduğunu göstermektedir.

Dolaylı olarak bununla ilgili bir başka iddiası ise “Sombart’ın Kadrocular üzerinde bıraktığı etkiyi daha çok *Kadro* yazarlarının yaptığı iktisat tarihi analizlerinde yakalama[nın] [mümkün olduğu]...iktisat tarihi alanında açık referans vermeseler de Kadrocuların Sombart’ın çalışmalarına sıkça başvurdukları[nın] [anlaşıldığı]” (Türkeş, 1999: 121) şeklinde olan Türkeş, özellikle “Kapitalizmin doğuşu ve yükselişine ilişkin yapılan betimlemelere bakıldığında *Kadro*’da yapılanlar ile Sombart’ınkiler arasında birçok benzerlik bulma[nın] [mümkün]” (1999: 121-122) olduğunu söyler. Kadrocuların Sombart’ın *Modern Kapitalizm*’de geliştirdiği erken kapitalizm, yüksek kapitalizm ve geç kapitalizm şeklindeki dönemselleştirmesini takip ettikleri iddiası geçerli olmakla birlikte; Tökin, yine aynı kitabında bu iddiayı da eleştirir. Tökin’e göre; “Sombart’ın bu tasnifinde bizi tatmin etmeyen cihet, her safhanın sınıfı karakterinin tebarüz ettirilmemiş ve sistemeleştirilen kıymetli tarihî vakîâlar içinde bu vakîâların sınıfı motiflerinin bulunup gösterilmemiş olmasıdır. Bunun içindir ki ‘Sombart’, bir çok hadiselerin âmillerini bir takım ruhî mebdelere irca etmiştir” (Tökin, 1990: 85).⁴⁶ Bu eleştirisinde de Tökin’in bir kez daha Marksist analizlere bağlı kaldığı söylenebilir.

Sombart’ın kapitalizmin dönemselleştirilmesi analizindeki sorunu başka bir bağlamda Türkeş de vurgular. Ona göre ise “Sombart emperyalizm konusu

üzerinde neredeyse hiç durmazken, Kadrocular geç kapitalist dönemin temel özelliğinin emperyalist güçler arasındaki rekabet olduğunu ileri sürmektedirler” (Türkeş, 1999: 122). Emperyalizm analizinin açık bir şekilde Lenin’e ait olduğunu söyleyen Türkeş bundan hareketle Kadrocuların, bu kez Leninizm olmakla birlikte genel olarak Marksizmle özdeşleştirilmelerini önleme amaçları için Sombart’a başvurdukları iddiasına bir başka dayanak daha sağlamış görünmektedir.⁴⁷

Türkeş’in Sombart ve *Kadro* arasındaki ilişkiye yönelik olarak üzerinde durulacak son nokta ise onun *Kapitalizmin Geleceği*’ne “büyük bir şevkle atıfta bulunulması[na]...rağmen Sombart’ın planlama konusunda Kadrocular üzerinde etkili olduğunu ileri sürme[nin] yanlış [olacağı]...Kadrocular[ın] planlama konusunda asıl Sovyet deneyiminden etkilenmiş [olduklarına]” (Türkeş, 1999: 121) yönelik görüşleridir. Bununla Türkeş aslında Kadrocuların Marksizmle özdeşleştirilmelerini önleme amaçları için Sombart’a başvurdukları yanı sıra Kadrocuların Sombart’ın Nasyonal Sosyalizm ile olan yaklaşımından ‘haberdar’ olmadıkları iddiasını da desteklemiş olmaktadır.

Kadro dergisinin planlamaya bakışı ve Nasyonal Sosyalizmle ilişkisi tartışmaları bu çalışmanın sınırları dışında olmakla birlikte *Kapitalizmin Geleceği* somutunda bakıldığında ilk olarak Sombart’ın bu çalışmasının, yukarıda yapılan açıklamalar ışığında Sovyet tarzı planlamanın karşısında olduğundan hiç kuşku bulunmamaktadır. Eseri coşkuyla karşılayan Vedat Nedim’in Sombart ve onun yazdıkları hakkındaki bilgisi de dikkate alındığında bu noktanın farkına varmaması mümkün görünmemektedir. Sombart’ın bu eserinin “(Kadro)yu teyid eden bir eser” olarak sunmasının bir nedeni de bu olabilir⁴⁸. Yazısında *Kapitalizmin Geleceği*’nin planlama ile ilgili olan bölümlerinin ‘iyi’ bir özeti sunan Vedat Nedim, Sombart’ın bir planda bulunması gereken üç özelliği “kavrayıcılık/bütünlük...vahdet...ve tenevvü [çeşitlilik]” (Tör, 1932: 37-38) şeklinde sunduğunu belirttiikten sonra özellikle “tenevvü” üzerinde ‘önemle’ durarak “...her milletin kendisine göre bir iktisat planı olacaktır” (Tör, 1932: 38) der. Sombart’ın bu eserini okuduktan sonra çıkardığı sonuçları sıralarken de “Her milletin kendi bünyesine göre bir iktisat siyaseti, kendi şartlarına göre bir iktisat nizamı olacaktır. Siyaset sahasında yabancılardan öğrenebileceğimiz hiçbir şey yoktur. Siyaset öğrenilemez yapılır” (Tör, 1932: 38) diyerek bu noktanın altını bir kez daha çizer. Bununla da yetinmeyip Almanya’da kendisi ile yaptığı görüşmede Sombart’ın görüşlerini daha da açıkladığı ve *Kadro* için yazdığı bir mektup olduğunu ve “yakında neşredileceğini” (Tör, 1932: 38) de ekler. *Kadro*’nun takip eden sayılarında böyle bir mektubun yayınlanmamış olması *Kadro*’nun yayın hayatını sonlandırmış olması ile ilgili olabileceği gibi Kadrocuların Sombart’ın Nasyonal Sosyalizmle ilişkisinin ‘farkına varmış olmaları’ ile de ilişkili görülebilir.

Kapitalizmin Geleceği somutunda bakıldığında ikinci olarak metnin *Alman Sosyalizmi*'ni öncelediği söylenebilir. Sombart'la ilgili açıklamalarda da görüleceği üzere metin, *Kadro*'da referans verildiği şekliyle plan düşüncesini ön plana çıkarmış olmakla birlikte, belki de daha da önemlisi "iradeli liderliği" göreve çağıran sonucu ile de dikkat çekicidir. Hitler'in ayak seslerinin duyulduğu bir döneme denk gelen metnin bu bağlamından, gerek Sombart gerekse Almanya'daki gelişmeleri yakından takip ettiği görülen başta Vedat Nedim ve onun dolayısıyla Kadrocuların haberdar olmamaları olasılığı düşük görünmektedir. Bunu bir ihtimal olmaktan çıkararak kanıtı *Kadro* sayfalarında da bulabilmek mümkündür. 1932 tarihli 5. Sayının, imza olmamakla birlikte Şevket Süreyya tarafından yazıldığı tahmin edilen başyazısında; "En son eserinde [bahsedilen eser *Kapitalizmin Geleceği*'dir] Werner Sombart Almanya'nın Gazi, Lenin, Mussolini çapında bir 'irade adamı'na muhtaç olduğunu, aksi takdirde kaos'a doğru yuvarlanacağını söylüyor" (Aydemir, 1932: 3) şeklinde yer alan satırlar Kadrocuların *Kapitalizmin Geleceği*'nin bu yönünün de farkında olduklarını göstermektedir. Bunu ön plana çıkarıp fazla vurgulamamış olmalarının nedeni onların aşağıda sonuç bölümünde açıklanacak olan Sombart'ı ele alış biçimleriyle ilişkili görünmektedir.

Sonuç ya da Sombart ve *Kadro* 'Yeniden'

Kadro dergisinde Sombart'ın ele alınışına ilişkin incelediğimiz her iki çalışma hakkında ulaşılabilecek ilk sonuç; *Kadro* ve Sombart arasındaki ilişkiyi 'sınırlı' bir şekilde ele almış olmalarıdır. Münhasıran bu konu üzerinde olmamaları nedeniyle makul karşılanabilecek bu sınırlılık aynı zamanda Sombart hakkındaki bilgileriyle ilgili olmaları ölçüsünde bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sombart'la ilgili referansları sadece Ülgener ve Eröz'ün aktarımlarına dayanan Bostancı somutunda 'dolaylı' olmanın eşlik ettiği Sombart bilgisinin Türkes'e gelindiğinde, Sombart'ın İngilizceye çevrilmiş çalışmalarına da dayanması anlamında doğrudan ve ayrıca 'daha derinlikli' olduğu görülmektedir.

Bostancı'nın Sombart bilgisinin 'dolaylı' olması ayrıca onun *Kadro* dergisini ayrıntılı bir şekilde incelemediğine de kanıt sağlarken; Türkes'in 'daha derinlikli' olan Sombart bilgisinin ise yer yer *Kadro*'yu konumlandırma biçimine feda edildiği ve bu nedenle kimi çelişkiler barındırdığı söylenebilir. Bu, her iki çalışma ile ilgili ulaşılan Sombart'ı ele alış biçimlerindeki 'amaca uygunluk' şeklindeki ikinci sonuçla da yakından ilgilidir. Çalışmalarda Sombart, birbirinden farklı olmakla birlikte, kendi yaklaşım veya ideolojik tercihlerine uygun olarak *Kadro*'ya baştan belirledikleri konumu doğrulamak şeklindeki 'ortak amacın' bir aracı haline gelmiş görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında; Bostancı, *Kadro*'nun, yazarlarının Marksist geçmişlerinden hareketle, otoriter

eğilimler taşıyan bir ideoloji vazetme şeklindeki tek ve açık bir amacın peşinde iken; Türkeş *Kadro* ideolojisinin çeşitli kaynaklardan etkilenen eklektik yapısını kanıtlama aracı olarak Sombart'a başvurursa da *Kadro* dergisinin, biri Marksizmle özdeşleştirilmeleri engellemek, diğeri ise derginin Nasyonal Sosyalizmle ilişkisi olmadığını gösterme şeklinde iki amacı takip ettiği söylenebilir.

Farklı amaçlara sahip olmakla birlikte her iki çalışma Sombart'ı ele alış biçimleri açısından da bir ortaklığı paylaşır görünmektedirler. Üçüncü sonuç olarak ele alabileceğimiz bu ortaklık, Bostancı'nın açık, Türkeş'in ise kimi zaman açık olmakla birlikte çoğu zaman örtük bir biçimde Sombart'ı anti-Marksist olarak nitelemesi ile ilgilidir.

Sombart'a yönelik bu niteleme genel hatlarıyla geçerli görünmektedir. Düşünsel serüveni açısından, dönemler konusundaki çelişik ifadeleri bir yana bırakıldığında Türkeş'in de tespit ettiği gibi, Sombart'ın erken dönemlerde Marksizmden etkilenmiş olmakla birlikte daha sonra anti-Marksist ve giderek Nasyonal Sosyalist bir konuma ulaştığı söylenebilir. Ancak aynı ölçüde geçerli bir diğer gerçek ise onun Marksizm anlayışının taşıdığı ulusal vurgudan hareketle başından itibaren farklı olduğudur. İncelediğimiz geçmiş çalışmaların hiçbirinde dikkate alınmayan bu nokta, *Kadro* ve Sombart arasındaki ilişkiyi "yeniden" tanımlamak için bir başlangıç sağlayabilir.

İlk olarak Vedat Nedim başta olmak üzere *Kadro* yazarlarının Sombart'ın Nasyonal Sosyalizmle sonuçlanan bu düşünsel serüveninden haberdar olmamalarının pek mümkün olmamasından hareketle *Kadro*'nun Sombart'a başvurma nedeninin, Türkeş'ten biraz farklı olarak bir 'pragmatizm' ile ilişkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Aydemir'in Tökin'in kitabına ilişkin yazısını, onun gerçekte Sombart ile farklılığını ortaya koyan yönlerini dikkate almaksızın sunmuş olması, çok iyi bildikleri Sombart'ın *Kapitalizmin Geleceği*'nde vurguladığı "iradeli liderliği" kısa geçip, metni planlama ile ilgili bölümünü dikkate alarak öne çıkarmış olmaları örneklerinde görüldüğü gibi *Kadro*'nun Sombart'ın yazdıklarını ve görüşlerini 'işlerine geldiği bir şekilde' kullandıkları söylenebilir.

İkinci olarak ise Türkeş'in Sombart'ın görüşlerinin *Kadro* için en iyi kaynak olarak görmesine benzer şekilde, Sombart'ın Marksizmle ilişkisinin başlangıcından itibaren ulusal karakteri göz önüne alındığında ve bunu *Kadro*'yu çıkaran ekibin TKP'den kopma nedenleri ile birlikte değerlendirdiğimizde bu görüşün Kadrocular açısından da genel olarak paylaşılan bir görüş olduğu ve bu anlamda Sombart'ın, Türkeş'in iddiasının aksine, Kadrocular üzerindeki etkisinin bu anlamda, "fazla etkili olmamaktan" ziyade yoğun olduğu sonucuna varılabilir.

Sonnotlar

¹ Bu çalışma temel olarak Sombart'ın Osmanlı-Türk Düşüncesine Etkileri üzerine Erfurt Üniversitesinde yürüttüğüm ve TÜBİTAK tarafından desteklenen doktora sonrası çalışmaya dayanmaktadır.

² Bununla Kapitalizmin teorisini 'ilk olarak' Sombart'ın geliştirdiğinden ziyade sözcüğün yaygın kullanımına yaptığı katkı kastedilmektedir.

³ Bu çerçevede bu çalışmada (Bostancı, 1990; Ertan, 1994; Halifeoğlu ve Kuzgun, 2016; Tekeli ve İlkin, 1984; Tekeli ve İlkin, 2003; Türkeş, 1999; Türkeş, 1998a; Türkeş, 1998b; Sunar, 2004; ve (Yanardağ, 2018) incelenmiştir.

⁴ Tekeli ve İlkin "...altı kişilik bir grup tarafından geliştirilmiş, üç yıl gibi kısa bir süre varlığını sürdürmüş, geniş kitlelere yönelmemiş, var olan iktidarı ancak dolaylı yolla etkilemeye çalışmış ve iktidardan gelen ilk işaretle faaliyetlerine son vermiş...[üstelik] cumhuriyetin şekillenme çizgisinde doğrudan bir değişim yaptığı da [söylenemeyen]" (2003: ix) bir derginin bu kadar ilgi görmesinin gerisindeki nedenlerden birinin de yazarların bu siyasal/ideolojik tercihleri olduğunu belirtirler.

⁵ Vurgular orijinalinde var.

⁶ Türkeş (1999: 49)'e göre, Fethi Tevetoğlu ve Aclan Sayılğan da bu kapsamda değerlendirilebilir.

⁷ 1910-1925 dönemi "Solcu ve Komünistler" başlığı altında Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'i de sayan Darendelioğlu, onların içinde yer aldığı *Kadro* dergisini "...Devlet Kapitalizmini yani Sosyalizmi müdâfaa [eden]... marksist bir dergi " (1979: 156, 164) olarak niteleyerek Kadro hareketini bütün olarak "...açıkça bugünkü manada bir SOSYALİST [hareket]" (1979: 207) şeklinde tanımlar. Vurgular orijinalinde var.

⁸ Türkeş (1999: 52) bu kapsamda değerlendirilecek diğer örnekler olarak Dimitir Şismanov, Merdan Yanardağ ve Rasih Nuri İleri'yi sayar.

⁹ Küçük, Vedat Nedim'i "Türkiye Komünist Partisi'nin eski kâtib-i umumisi ve 1930'lu yıllarda Kemalizmin ideolojisini üstlenen" (1981: 92) şeklinde tanımlarken; Kadro ideolojisinin "sınıfların ve sınıf mücadelesinin yokluğu [ve] Türkiye gibi ülkeleri anlamada marksizmin yetersizliği" (1989: 148) şeklinde iki temel dayanağı olduğunu ve *Kadro* dergisinin "ister görevlendirilmiş olsun ister kendiliğinden misyon edinmiş olsun, Kemalizmin ideolojisini çizme işini üstlenmiş" (1981: 94) olduklarını ileri sürer.

¹⁰ Türkeş (1999: 53) hiçbir Kadro'nun faşizmi savunduğunu açıkça söylememekle birlikte Çağlar Keyder, Feroz Ahmad ve Giacomo Carretto'yu bu çerçevede örnek olarak verir.

¹¹ Bu çalışmanın kapsamı dışında olmakla birlikte burada kast edilen 'farklılık', TKP içinde Şefik Hüsnü'nün temsil ettiği ve proletarya diktatörlüğü için savaşılmaması gerektiğini düşünen sol kanat ile daha 'milliyetçi' bir tavırla, Komintern kararlarına rağmen Ankara'daki Kemalist

iktidarın desteklenmesi gerektiğini ileri süren sağ kanat arasında var olan ‘farklılıktır’. Şevket Süreyya’nın parti içinde en aktif olduğu dönemde, 1924’te Sadrettin Celal ile birlikte kaleme aldıkları *Lenin ve Leninizm* başlıklı kitapta dile getirdiği; “[m]emleketin zengin, sermayeli, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihi bir vazifesidir. Bu vazife ise, disiplinli ve müteşekkil bir Cumhuriyet partisine düşer” (Aydemir, 2019: 340) şeklindeki görüşünde somut ifadesini bulan bu ‘farklılık’ giderek partiden kopuşla sonuçlanacaktır. Bu konuda ayrıntılı açıklamalar için (Yanardağ, 2018:104; Aydemir, 2019; Tekeli ve İlkin, 2003: 66-70)’e bakılabilir.

¹² Bu bölümdeki açıklamalar daha önce yayınlanan çalışmada (Sert, 2018) dayanmakta ve yer yer oradaki açıklamalarla paralellikler göstermektedir.

¹³ İlk baskısı 1902’de iki cilt olarak yayınlanan bu eserin Üçüncü Cildi 1927’de çıkmıştır. Günümüze değin gerek İngilizce gerekse Türkçe çevirisi bulunmamaktadır.

¹⁴ Campagna Türkçe’ye ova olarak çevrilebileceği gibi, köy anlamına da gelebilmektedir. Sombart’ın tezinin bütünü açısından bakıldığında bu adlandırmaların her birinin eksik kalacağı düşünüldüğünden orijinal haliyle kullanılması tercih edilmiştir.

¹⁵ Peukert’a göre (2012: 528), bu vetonun gerisindeki nedeni, onun Marksist ya da Sosyal Demokrat olmasından ziyade burjuvaların ayağını kaydırmaya [epater le bourgeois] çalışması olarak görmek gerekir.

¹⁶ Bu çerçevede Töttö (1996), Lindenlaub’un (1967) öne sürdüğü; *Modern Kapitalizm*’in 1902 tarihli birinci baskısı ile 1916 tarihli ikinci baskısı arasında, Marksist temelli nesnel çözümlenmeden ruh bilim (Geisteswissenschaft) temelli öznel bir çözümlenmeye yönelmesi anlamında yönetsel bir U dönüşü olduğu ve bunda Weber’in etkili olduğu şeklindeki düşüncesini eleştirir ve böyle bir U dönüşün Sombart açısından söz konusu olmadığını, Sombart’ın başından itibaren ruh bilimleri yönteminin farkında ve ayırımında olduğunu ileri sürer. Peukert (2012) da Sombart’ın düşüncesinde bir kopuştan ziyade süreklilik olduğunu belirtir. Tartışmanın farklı yönleri için ayrıca (Blum, 1996) ve (Peukert, 2012)’ye de bakılabilir.

¹⁷ Peukert’a göre (2012: 528), onun bu yönü yani başından beri liberalizm ve kapitalizme karşıtlığı ondan hoşlanılmamasının ve ihmal edilmesinin nedenlerinden biridir.

¹⁸ İlk İngilizce çevirisi A.P. Atterbury tarafından birinci Almanca baskının hemen ardından (1898)’de yayınlanmış; Almanca Altıncı baskıdan M. Epstein tarafından yapılan bir başka çeviri ise (1909)’da yayınlanmıştır.

¹⁹ 1905 tarihli 5. Baskı 329 sayfaya ulaşmış, 6. Baskı (1908) 395 sayfadan oluşmaktadır (Epstein, 1941: 524-525).

²⁰ Kasım 1931’de Lübeck sanayicilerinden Dr. Heinrich Dräger ve arkadaşları tarafından kurulan bu topluluk sanayiciler, bankerler, ekonomi muhabirleri ve Sombart gibi bir kaç üniversite profesöründen oluşmaktaydı (vom Brocke, 1996: 65-66).

²¹ Dönemin, ağır sanayi kesimine yakınlığı ile bilinen gazetesi Deutsche Allgemeine Zeitung Ocak 1933'te Sombart'ın "planlı ekonomi şeklinde ilham verici" bir görüş ileri sürdüğünü ve gelecek yıllarda onun "Nasyonal Sosyalizmin entelektüel kurucularından" olan bir bilim adamı olarak onurlandırılacağını belirtir (vom Brocke, 1996: 68).

²² Sombart'ın *Kapitalizmin Geleceği*'nden (Sombart, 1932) yapılan bu ve devamındaki bütün alıntılarda kullanılan italikler ve tırnak işaretleri metnin orijinalinde de yer almaktadır. Ayrıca anlam üzerinde etkili olabileceği düşünülen durumlarda bazı kavramların orijinal karşılıkları da köşeli parantez içinde verilmiştir.

²³ Bu 'kararlı/iradeli insan' Sombart'ın, metodoloji ile ilgili tek çalışması olan *Üç İktisat İlimi*'nde (Sombart, 1930) geliştirdiği metodolojik analizinin en önemli parçasıdır. Anlamaya dayalı metodolojisinde Sombart üç tür anlama arasında ayırım yapar; birincisi anlamı anlamak [Sinnverstehen], ikincisi bağlamı anlamak [Sachverstehen] ve üçüncüsü ise biçimi anlamaktır [Stilverstehen]. Son kategori aynı zamanda bireysel güdüleri anlamakla da ilişkilidir ve Sombart tarafından Seelenverstehen olarak adlandırılır ki anlamı, "bütün eylemler insanın iradeli/kasıtlı güdülerine indirgenebilir" (Peukert, 2012: 541).

²⁴ İktisadi zihniyet açısından bakıldığında ona göre "...gerçek kapitalist ruh artık tam olarak rasyonelleşmiş bir akıl değildir" (Sombart, 1932: 8). Düzenle ilgili olarak ise "Kapitalist ekonomik sisteme uygun düzen serbest veya bireysel bir düzen iken bürokratikleşme, kartelleşme gibi yıldan yıla artan engellemelerle karşı karşıya [kaldığını]" (Sombart, 1932: 9) belirtir. Sombart'a göre son, belki de en önemlisi ekonominin tekniği temel olarak değişmiştir; "arz ve talebe dayalı ve otomatik olarak işleyen eski piyasa mekanizması artık kapanmış bunun yerine fiyatlar [eğer] devlet değilse karteller tarafından keyfi olarak kontrol edilen, ücretler [ise] piyasa koşulları dışında sendikalar tarafından [belirlenir]" (1932: 10-11) bir hal almıştır.

²⁵ İlk olarak *Modern Kapitalizm*'de ortaya koyduğu dönemselleştirmeye göre Sombart kapitalizmin gelişmesini üç aşamaya ayırır. Sanayi devrimi öncesinde sonlanan Erken kapitalizm [Frühkapitalismus], 1760'larda başlayan Yüksek Kapitalizm [Hochkapitalismus] ve I. Dünya Savaşıyla başlayan Geç Kapitalizm [Spätkapitalismus].

²⁶ Bu seçeneğin geçersizliğini açıklayabilmek için Sombart serbest ticaretin ortaya çıkış koşullarına ilişkin açıklamalarda bulunur. Bu çerçevede ilk olarak "'serbest ticaretin' bir yanlış anlaşılmaya dayandığını" (Sombart, 1932: 14), Newton'un yıldızların hareketine ilişkin yasasının sosyal bilimlere uygulanmasının bir sonucu olduğunu ileri sürer. Ona göre "gökyüzündeki uyum 'çıklarların uyumunu' [getirmiştir]" (Sombart, 1932: 14). İkinci olarak ise bu fikrin "tarihsel olarak belirlenmiş özel koşulların bir sonucu" (Sombart, 1932: 15) olduğunu da vurgular.

²⁷ Kadro ile olan ilgisi Doktora tezine dayanan Mustafa Türkeş'in bu konu ile ilgili olarak aslında üç çalışması bulunmaktadır. Türkçe olarak yayınlanan kitabı (Türkeş, 1999) yanı sıra İngilizce kaleme alınan iki makalesi (Türkeş, 1998a; 1998b) bulunan

Mustafa Türkeş'e ilişkin değerlendirmelerimiz esas olarak kitabına dayanmakla birlikte yeri geldiğinde makalelerine de başvurulacaktır.

²⁸ Mustafa Türkeş'in Sombart'la ilgili kendi değerlendirmeleri aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

²⁹ Yakup Kadri'nin Kadro Dergisindeki rolünün Kadrocular ile Çankaya arasındaki ilişkileri koordine etmek olduğu bilinir (Bostancı, 1990: 9; Ertan, 1994: 39).

³⁰ Bu çerçevede 5. sayının giriş yazısı yanı sıra Şevket Süreyya'nın aynı sayıda yayınlanan yazısı (Aydemir, 1932) ile İsmail Hüsrev'in *Türkiye Köy İktisadı* başlıklı eserini incelediği ve İsmail Hüsrev'in Sombart'tan etkilendiğini ileri sürdüğü yazısı (Aydemir, 1934) ile İsmail Hüsrev'in Milli İktisat Tetkikleri üst başlıklı çalışması (Tökin, 1932) sayılabilir.

³¹ Kadro'nun bu görüşleri ile Sombart'ın *Kapitalizmin Geleceği*'nde belirttiği "[eğer] devlet düzenleme amacıyla müdahale etmezse...sadece kar için üretilen şeyler[in] piyasaya geleceği[ne]" (1932: 22) yönelik görüşü arasındaki paralellik açıktır.

³² Ülgener üzerindeki Sombart etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için (Sert, 2021)'e bakılabilir.

³³ İhtimal dâhilinde olan bir diğer iddia Eröz'e verdiği referans için de ileri sürülebilir. Buna göre Kadroya ilişkin değerlendirmelerini kitabının "Türklüğün Karşı Karşıya Olduğu Meseleler" başlıklı alt bölümünde ele almasından da görüleceği üzere Eröz (1983: 300-332), Bostancı açısından Marksizm eleştirisinde başvurulacak bir diğer önemli isim olarak görülmektedir.

³⁴ Türkeş'e göre Kadro yazarlarının etkilendiği diğer kaynaklar İttihatçılar, Lenin, Sultan Galiyev, Sovyet deneyimi, NEP ve planlı iktisadi gelişme modelidir (1999: 99).

³⁵ Vurgular bana ait.

³⁶ Bu çerçevede Türkçe yazılan kitaptaki anti-Marksist nitelemesi ile İngilizce makaledeki non-Marxist nitelemesi arasındaki fark önemlidir ve Türkeş'in ilk çalışmasında Sombart'a yönelik non-Markxist sıfatını kullanırken; sonraki çalışmasında anti-Marksist'i tercih etmesinin kendisi açısından bir anlamı olup olmadığını eldeki bilgiler ışığında tespit edebilmek mümkün olmamıştır.

³⁷ Bu noktada bir başka 'soruna' daha değinmek gerekirse; Türkeş gerek Türkçe kitabında gerekse İngilizce kaleme alınan makalesindeki değerlendirmelerini; "Aydemir'in de farkına vardığı gibi" (1999: 119), "Aydemir'in de belirttiği gibi" (1998b: 101) ifadeleriyle Şevket Süreyya'ya dayandırmaktadır. Şevket Süreyya'nın bahsi geçen çalışmasındaki ifadesinin "Almanya'da Werner Sombart, hem kapitalist, hem sosyalist âleminde otorite olarak tanınmış yegâne iktisatçıdır denilebilir. Sombart'ın son eseri 'plan' mefhumunun mütaleasına tahsis edilmiştir" (Aydemir, 1932: 8) şeklinde olduğu göz önüne alındığında Türkeş'in ulaştığı sonuca ulaşmanın güç olduğu söylenebilir.

³⁸ Vurgular bana ait.

³⁹ Türkes'in Sombart'la ilgili bilgisinin temel olarak Kuczynski'ye dayandığı söylenebilir. Sombart'ın düşünsel gelişiminin başlangıcında Marksizm'den etkilendiği iddiası Kuczynski (1968: 58) yanı sıra Türkes'in diğer kaynakları arasında yer alan Epstein (1909: vi) ve Siegelman (1967: viii) tarafından da doğrulanır.

⁴⁰ Vurgular ve yazım yanlışları orijinalinde var.

⁴¹ Vurgular orijinalinde var.

⁴² Aydemir'in bahsi geçen yazısının bütününden 'dolaylı' olarak çıkarabileceğimiz bu değerlendirmenin 'yanlış' olmadığı belirtilmelidir.

⁴³ Yazım yanlışları orijinalinde var.

⁴⁴ Vurgular orijinalinde var.

⁴⁵ Türkes'in Kadro ve Nasyonal Sosyalizm arasındaki ilişkinin geçerli olmadığı yönündeki bu iddiasına ilişkin açıklamalar aşağıda sunulacaktır.

⁴⁶ Vurgular ve yazım yanlışları orijinalinde var.

⁴⁷ Türkes'in Kadrocuların dönemselleştirme analizinin gerçekte Lenin'e ait olmakla bunu açıkça dile getirmedikleri tespit ve iddiasının aşağıda sonuç bölümünde, başka bir bağlamda geçerli olduğu vurgulanacaktır.

⁴⁸ Planlama konusunda Kadro Dergisinin Sovyet tarzı planın karşısında olduğu iddiası Yalçın Küçük tarafından da paylaşılır. Bu konuda şöyle der; "Kadro Dergisi, Türkiye'de planlama kavramını sosyalist boyutundan soyutlama işini üzerine aldı. Etkinlikle yapmaya çalıştı" (Küçük, 1981: 97).

Kaynakça

Aydemir Ş S (1932). Plan Mefhumu Hakkında. *Kadro*, 5, 5-12.

Aydemir Ş S (1934). Bir İlk Eser: Türkiye Köy İktisadiyatı. *Kadro*, 34, 34-39.

Aydemir Ş S (2019). *Suyu Arayan Adam*. 39. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Blum M E (1996). Breaks or Continuity in Sombart's Work: A Linguistic Analysis. İçinde: J Backhaus (der), *Werner Sombart (1863-1941) Social Scientist Volume III: Then and Now*, Marburg: Metropolis, 11-109.

Bostancı N (1990). *Kadrocular ve Sosyo-ekonomik Görüşleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Darendelioğlu İ (1979). *Türkiye'de Komünist Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.

Epstein M (1909). Translator's Introduction. In *Socialism and the Social Movement*, Trans. M. Epstein, London and New York: J.M. Dent and E.P. Dutton, v-ix.

- Epstein M (1941). Obituary Werner Sombart. *The Economic Journal*, 51, 523-526.
- Eröz M (1983). Kadro Hareketi ve Kadrocular. İçinde: M Eröz (der), *Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz*, İstanbul: Doğuş Yayınları, 300-332.
- Ertan T F (1994). *Kadrocular ve Kadro Hareketi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Halifeoğlu M ve Kuzgun M (2016). Kadro Hareketinin Organik Aydın Yaratma 'Ülküsü'. *Amme İdaresi Dergisi*, 49 (4), 65-84.
- Kuczynski J (1968). Werner Sombart. İçinde: D L Sills (der), *International Encyclopedia of the Social Sciences Vol.15*, USA: The Macmillian Company& The Free Press, 57-59.
- Küçük Y (1981). Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine. *ODTÜ Gelişme*, 79-115.
- Küçük Y (1989). *Türkiye Üzerine Tezler 1908- 1938*, Cilt 1. 5. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Lindenlaub D (1967). *Richtungskämpfe im Verein für Sozialpolitik. Wissenschaft und Sozialpolitik im Kaiserreich vornehmlich vom Beginn des „Neuen Kurses“ bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges (1890-1914)*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Peukert H (2012). Werner Sombart. İçinde: J Backhaus (der), *Handbook of the History of Economic Thought: Insight on the Founders of Modern Economics*, New York: Springer, 527-564.
- Rüstow A. (1941). Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihçi Mektebin İlmî Hedefleri. *İÜİFM*, 3 (1-2), 79-94.
- Siegelman P (1967). Introduction. İçinde: W Sombart (der), *Luxury and Capitalism*, Trans. W R Dittmar, Michigan: University of Michigan Press, v-xxix.
- Sarç C Ö (1941). Werner Sombart. *İÜİFM*, 3 (1-2), 60-63.
- Sert M (2018). Werner Sombart and His Analysis of "The Future of Capitalism. İçinde: E Wirth et.al (der), *Economic and Management Issues in Retrospect and Prospect*, London: IJOPEC Publication, 9-22.
- Sert M (2021). Sombart in the Turkish Mirror: A Case of Sabri F. Ülgener. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 38-55.
- Sombart W (1888a). *Über Pacht-und Lohnverhältnisse in der römischen Campagna*. Diss. Phil. Berlin.
- Sombart W (1888b). Die römische Campagna. Eine sozialökonomischen Studie. İçinde: G Schmoller (der), *Staats un Socialwissenschaftliche Forsshungen (Vol. 8/3)*, Leipzig: Duncker&Humblot.
- Sert M (2021). Sombart ve Kadro 'Yeniden'. *Mülkiye Dergisi*, 45 (3), 667-697.

Sombart W (1894). Zur Kritik des ökonomischen System von Karl Marx. *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, 7, 555-594.

Sombart W (1896). *Sozialismus und soziale Bewegung in 19. Jahrhundert*. Jena: Gustav Fischer.

Sombart W (1898). *Socialism and the Social Movement in the 19th Century*. Trans. A Atterbury, London and New York: G.P. Putnam's Sons.

Sombart W (1902). *Der Moderne Kapitalismus: Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftsleben von seinen Anfängen bis zur Gegenwart*, 3 vols. Munich und Leipzig: Duncker&Humblot.

Sombart W (1906). *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Sozialismus*. Tübingen: J.C.B. Mohr.

Sombart W (1909). *Socialism and the Social Movement*. Trans. M. Epstein, London and New York: J.M.Dent&Co, E.P.Dutton&Co.

Sombart W (1924). *Der Proletarische Sozialismus ("Marxismus")*. Jena: G. Fisher.

Sombart W (1930). *Die Drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft*. Leipzig und Munich: Duncker&Humblot.

Sombart W (1932). *Die Zukunft des Kapitalismus*. Berlin-Charlottenburg: Buchholz&Weisswange.

Sombart W (1934). *Deutscher Sozialismus*. Berlin-Charlottenburg: Buchholz&Weisswange.

Sunar L (2004). Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri: Türk Devlet İdeolojisi ve Sol Kemalizmin Oluşumu Bağlamında Bir Analiz. *TALİD*, 2 (1), 511-526.

Sutton F (1948). The Social and Economic Philosophy of Werner Sombart: The Sociology of Capitalism. İçinde: H. Banes (der.), *An Introduction to the History of Sociology*, Chicago: Chicago University Press, 316-331.

Tekeli İ ve İlkin S (1984). Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro. *Toplum ve Bilim*, 24, 35-97.

Tekeli İ ve İlkin S (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tökin İ H (1932). Şark Vilayetlerinde Derebeylik I. *Kadro*, 11, 22-29.

Tökin İ H (1990). *Türkiye Köy İktisadı*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tör V N (1932). Kadro'yu Teyit Eden Bir Eser: Die Zukunft des Kapitalismus. *Kadro*, 5, 37-38.

- Töttö P (1996). In Search of the U-turn: A Critique of Dieter Lindenlaub's Interpretation of Werner Sombart's Methodological Development, içinde: J Backhaus (der), *Werner Sombart (1863-1941) Social Scientist Vol. I: His Life and Work*, Marburg: Metropolis, 227-239.
- Türkeş M (1998a). Critique of Studies of the Kadro (Cadre) Movement. *METU Studies in Development*, 25 (4), 663-678.
- Türkeş M (1998b). The Ideology of Kadro [Cadre] Movement: A Patriotic Leftist Movement in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34 (4), 92-119.
- Türkeş M (1999). *Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım*. Ankara: İmge Yayınları.
- Ülgener S F (1951). *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları No:55.
- Ülgener S F (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*. Derin Yayınları, İstanbul.
- vom Brocke B (1996). Werner Sombart 1863-1941 Capitalism-Socialism His Life, Works and Influence. içinde: J Backhaus (der.), *Werner Sombart (1863-1941) Social Scientist Vol.1: His Life and Work*, Marburg: Metropolis, 19-102.
- Weber M (2002). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev Z. Gürata, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Yanardağ M (2018). *Kadro Hareketi: Dünya'da ve Türkiye'de Ulusçu Sol ve Üçüncü Yol Arayışının İdeolojik Kaynakları*. 5. Baskı, İstanbul: Destek Yayınları.